

KRONIEK 1987

Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1987

Lidie Koeneman, Paul Lucardie en Gerrit Voerman

1. inleiding

Voor de meeste politieke partijen was 1987 een rustig jaar. De verkiezingen voor de Provinciale Staten in maart leidden weliswaar tot speculaties dat de regeringspartijen bij de verkiezing van een nieuwe Eerste Kamer in juni hun meerderheid zouden kunnen verliezen, maar die verwachtingen bleken ongegrond: CDA en VVD behielden een (krappe) meerderheid. Een rustig jaar is echter niet een jaar zonder gebeurtenissen, zoals deze kroniek laat zien. Veel partijen hielden zich in 1987 bezig met interne zaken, bezinning op uitgangspunten of organisatorische kwesties.

In deze kroniek worden de activiteiten van alle in Eerste en Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen beschreven, voor zover die activiteiten buiten het parlement plaats grepen. Handelingen van ministers en volksvertegenwoordigers worden immers elders al gedocumenteerd.

Voor dit artikel werden de volgende bronnen geraadpleegd:

- knipsels uit de dagbladen NRC Handelsblad, Trouw en De Volkskrant; deze knipsels worden dagelijks vergaard en geordend voor het knipselarchief van het DNPP;
- partijdocumenten: brochures, partijbladen en congresstukken, eveneens op het DNPP verzameld.

Voordat de gebeurtenissen binnen de verschillende partijen aan de orde komen, worden enkele politieke hoofdmomenten uit 1987 kort belicht.

2. hoofdmomenten

Statenverkiezingen

Op 18 maart werden de Provinciale Staten gekozen. De opkomst was laag: 66,0%, minder dan in 1982 (67,9%). Toch zagen velen deze verkiezingen als "mid-term elections", een tussentijdse test van de

populariteit van de regerende coalitie. De uitslag werd dan ook meteen "vertaald" in fictieve Tweede Kamerzetels; CDA en VVD zouden zo op 51 respectievelijk 24 zetels terugvallen en hun meerderheid verliezen. Oppositieleider Kok duidde de uitslag als een "gele kaart" voor het kabinetsbeleid en een belangrijke verschuiving in de Nederlandse politiek. Hij kon echter niet ontkennen dat zijn partij, de PvdA, eveneens een fictieve Tweede Kamerzetel zou verliezen.

Vergeleken met de Kamerverkiezingen van 1986 liep de aanhang voor alle grote partijen in 1987 terug en wisten de kleine partijen ter linker en rechter zijde zich redelijk te herstellen. Een dergelijke vergelijking blijft echter riskant. Regionale factoren speelden in 1987 wel degelijk een rol, vooral in provincies als Limburg en Friesland waar regionale partijen met succes aan de verkiezingen deelnamen.

De Fryske Nasjonale Party verloor weliswaar een zetel ten opzichte van 1982, maar de pas opgerichte Partij Nieuw Limburg kwam met 4 zetels de Provinciale Staten binnen. Deze partij trok vooral kiezers die voordien op het CDA gestemd hadden.¹ Naast deze regionale partijen wonnen nog twee kleine partijen een zetel: de Groenen in Noord-Holland en de Socialistiese Partij in Noord-Brabant. De Centruumpartij en de daarvan afgesplitste Centrum-Democraten namen in vier provincies aan de verkiezingen deel maar verkregen nergens een zetel; de zetel van de Centruumpartij in Flevoland ging verloren.

De Provinciale Staten van Flevoland waren in 1985 voor het eerst verkozen en werden nu tegelijk met de elf andere Staten opnieuw gekozen. Het feit dat Flevoland bij de Statenverkiezingen van 1982 nog deel uitmaakte van Overijssel, bemoeilijkt vergelijkingen per provincie van die verkiezingen met die van 1987. Het totaal aantal Statenzetels werd uitgebreid van 705 in 1982 tot 748 in 1987; daarvan profiteerde niet alleen Flevoland maar ook Gelderland, dat vanwege bevolkingsgroei 4 zetels meer kreeg.

Vergelijkingen van deze verkiezingen met andere wordt bovendien gecompliceerd door samenwerkingsverbanden, met name tussen CPN, PPR en PSP en tussen GPV, RPF en SGP. In Tabel I, die een overzicht biedt van zeteltallen en stempercentages van de Statenverkiezingen van 1982 en 1987, zijn de resultaten voor deze groepen van partijen dan ook gecombineerd, ook al dienden zij in sommige provincies zelfstandige lijsten in.

---

¹. Zie over FNP en PNL ook: P. Lucardie, H. Meijer en G. Voerman, "Friese en Groningse federalisten falen en Limburgse regionalisten slagen", Namens, 2 (1987), nr. 6, blz. 327-332.

Tabel I. Statenverkiezingen

	1987		1982	
	%	zetels	%	zetels
CDA	33,0	254	33,4	248
PvdA	33,0	262	21,9*	163*
VVD	15,5	112	22,2	150
D66	6,7	45	8,3	54
CPN)				
PPR)	4,8	32	7,8	51
PSP)				
GPV)				
RPF)	4,8	35	5,3	36
SGP)				
FNP	0,2	2	0,3	3
Groenen	0,3	1		
PNL	0,4	4		
SP	0,2	1	0,6	0
overig	1,1	0	0,2	0
<hr/>				
Totaal	100,0	748	100,0	705

* N.B.: hierbij zijn de stemmen en zetels van een gecombineerde PvdA/PPR lijst in de provincie Utrecht inbegrepen.

Eerste Kamerverkiezingen

Op 9 juni kozen de 748 Provinciale Statenleden een nieuwe Eerste Kamer. De Statenleden stemden op de lijst van hun partij, zodat grote verrassingen uitgesloten waren. Door lijsten te verbinden konden echter restzetels op verschillende wijzen verdeeld worden. Gezien de geringe verschillen tussen de coalitiepartijen enerzijds (366 Statenzetels) en de overige partijen anderzijds (382 zetels) werd de uitslag toch met enige spanning tegemoet gezien; daarbij moet echter bedacht worden dat de stemmen van de verschillende provincies nog gewogen worden naar bevolkingsaantal.

De coalitiepartijen wisten hun meerderheid in de Eerste Kamer net te handhaven, daarmee een eind makend aan speculaties over de invloed die een door de oppositie beheerste senaat zou kunnen spelen in het parlementair bestel van Nederland. CDA en VVD hadden voor het eerst hun lijsten verbonden. Minder ongebruikelijk waren de lijstverbindingen tussen GPV, RPF en SGP en tussen CPN en PSP. PPR en D66 hadden

hun lijsten ook gekoppeld, nadat besprekingen met FNP, PNL en Groenen waren mislukt. Die drie partijen stelden daarop zelf een gecombineerde lijst op, die echter geen kamerzetel behaalde. (Zie Tabel II)

Tabel II. Eerste Kamerverkiezingen: zeteltallen

	1987	1986
CDA	26	26
PvdA	26	17
VVD	12	16
D66	5	6
CPN	1	2
GPV	1	1
PPR	1	2
PSP	1	2
RPF	1	1
SGP	1	2
	—	—
Totaal	75	75

Den Uyl

Op 24 december overleed dr. J.M. den Uyl, minister-president van 1973 tot 1977 en politiek leider van de PvdA van 1967 tot 1986. Op 30 december werd hij herdacht in de Nieuwe Kerk te Amsterdam; naast partijgenoten voerden daar ook Willy Brandt, voorzitter van de Socialistische Internationale, en oud-minister prof. mr. W.F. de Gaay Fortman (ARP/CDA) het woord. Verscheidene sprekers roemden Den Uyls intellectuele gaven, zijn brede belangstelling en kennis van zaken, zijn enthousiasme en idealisme. Zijn overlijden had in brede kring een schok veroorzaakt. Op tal van plaatsen werden condoleanceregisters neergelegd, die door circa 70.000 mensen getekend werden. In de Tweede Kamer, waarvan hij 22 jaar lid was geweest, zou hij na het kerstreces, op 19 januari 1988, herdacht worden; daarbij sprak de voorzitter van de Kamer, Dolman, vooral over de kwaliteiten van Den Uyl als kamerlid - "een vechter" - waarna de minister-president, Lubbers, inging op de persoonlijke omgang van Den Uyl met collega's. (Voor een uitvoeriger beschouwing over de overleden staatsman zie de bijdrage van dr. D.F.J. Bosscher in dit jaarboek).

de affaire Rost van Tonningen

In 1986 had de Tweede Kamer een initiatief-voorstel van de PvdA-fractievoorzitter Kok aangenomen, dat stopzetting van de pensioenuitkering aan de weduwe van het NSB-kamerlid Rost van Tonningen beoogde. Een werkgroep van kamerleden onder leiding van dr. W. de Kwaadsteniet (CDA) trachtte dit besluit in 1987 uit te werken in het kader van de Algemene Pensioenwet voor Politieke Ambtsdragers. Volgens artikel 63 van de Grondwet kan deze wet echter slechts met tweederden van het aantal uitgebrachte stemmen door de Eerste en Tweede Kamer gewijzigd worden. Uit een vergadering van fractievoorzitters op 20 mei trok de voorzitter van de Tweede Kamer de conclusie dat die meerderheid waarschijnlijk niet te vinden zou zijn. Technisch-juridische bezwaren speelden hierbij een grote rol. Niettemin besloot de fractie van de PvdA een initiatief-wetsvoorstel voor een wijziging voor te bereiden; vier VVD-kamerleden verklaarden zich bereid hier aan mee te werken.

3. ontwikkelingen binnen de afzonderlijke partijen

Hieronder worden de in de Staten-Generaal vertegenwoordigde partijen in alfabetische volgorde behandeld. Eerst volgt echter een overzicht van het ledental van elke partij, op 1 januari 1987 of daaromtrent, volgens opgave van de partijsecretariaten.

Tabel III Ledental per 1 januari 1987.

CDA	128.588*
CPN	± 7.000
D66	± 8.300
GPV	13.365
PvdA	103.760
PPR	6.151
PSP	5.560
RPF	7.752
SGP	21.936
VVD	84.617

* Op 21 november 1986

Christen Democratisch Appèl (CDA)

Evenals vele andere partijen kon het CDA dit jaar voornamelijk aan interne zaken besteden: discussie over "de verantwoordelijke

samenleving", opbouw van een kaderschool, verkiezing van een nieuwe voorzitter. Grote problemen of crises kwamen niet voor. Enkele conflicten met de coalitiepartner VVD over financieel beleid, gezondheidszorg en kerntaken konden het kabinet niet in gevaar brengen; evenmin de kritiek op de ministers Braks en Deetman, naar aanleiding van fraude bij de visafslag respectievelijk fouten bij de studiefinanciering van het hoger onderwijs. Bij de Algemene Beschouwingen in de Tweede Kamer in oktober wekte fractievoorzitter Bert de Vries irritatie bij de VVD en bij zijn partijgenoot Ruding door stabilisatie van de collectieve uitgaven rond 60% van het Nationaal Inkomen te bepleiten - met enige spot sprak men al spoedig van de "Bertnorm" - maar ook deze wrijving bleef zonder politieke gevolgen.

verkiezingen

Bij de Statenverkiezingen in maart boekte het CDA, dat in alle provincies met een eigen lijst uitkwam, verlies in vergelijking tot de Tweede Kamerverkiezingen van 1986, maar niet ten opzichte van de Statenverkiezingen van 1982. Opvallend zijn de verschillen tussen de provincies: in Noord- en Zuid-Holland, Utrecht en Flevoland won de partij er enkele zetels bij, in Overijssel, Groningen, Gelderland en Zeeland bleef haar zeteltal constant, in Friesland, Drenthe, Noord-Brabant en Limburg gingen zetels verloren. In Limburg raakte het CDA zijn absolute meerderheid in de Staten kwijt door een terugval van 34 naar 28 zetels; het verlies kwam vooral ten goede aan de regionale Partij Nieuw Limburg. Bij de formatie van provinciale besturen kreeg het CDA 27 Gedeputeerden in plaats van 29 (in 1982). Daar staat tegenover dat de partij nu in alle Gedeputeerde Staten vertegenwoordigd was, ook in Groningen waar dat voor 1987 niet het geval was. In de campagne had onder andere de fractievoorzitter in de Tweede Kamer, De Vries, er op gewezen dat de overheersing van de PvdA en de buitensluiting van het CDA die provincie schade had berokkend. Naast De Vries had ook minister-president Lubbers een rol in de campagne gespeeld, zij het iets minder nadrukkelijk dan bij de gemeenteraadsverkiezingen in 1986.

Op grond van deze Statenverkiezingen scheen de coalitie in gevaar te komen toen de Eerste Kamer opnieuw gekozen werd. Volgens sommige voorspellingen zouden CDA en VVD hun meerderheid kunnen verliezen indien de oppositie optimaal gebruik van lijstverbindingen zou maken. Uiteindelijk behaalden de coalitiepartijen echter 38 van de 75 zetels. Het CDA kreeg weer 26 zetels, waarvan 9 voor nieuwe senatoren - onder andere de partijvoorzitter Van Velzen en de oud-CNV-voorzitter Van der Meulen. Het Eerste Kamerlid Kiers, dat eerder dit jaar als

bestuurslid van de woningbouwstichting "Verantwoord Wonen" van fraude verdacht werd maar door de officier van justitie onschuldig werd bevonden, was niet opnieuw kandidaat gesteld.

bijeenkomsten

De partijraad van het CDA kwam dit jaar drie maal bijeen. Op 31 januari kozen de afgevaardigden een nieuwe partijvoorzitter, drs. W.G. van Velzen, met bijna algemene stemmen: 1731 van de 1762 - de overigen waren blanco. De 44-jarige Wim van Velzen was voorzitter van de provinciale afdeling Brabant geweest. Hij behoorde niet tot één van de drie traditionele bloedgroepen die vanuit de ARP, CHU en KVP in het CDA terecht waren gekomen, maar tot de "rechtstreekse leden" van het CDA, al was hij rooms-katholiek.

Minister-president Lubbers verdedigde op de partijraad het kabinetsbeleid, vooral op sociaal gebied, en pleitte voor soberheid voor zowel de collectieve als de individuele huishoudingen. Van de overheid werd vaak teveel gevraagd. Dit laatste thema werkte hij verder uit op een partijbijeenkomst in Noord-Scharwoude (Noord-Holland) in april: de democratie dreigde "plat gezegd uit de klauwen te lopen" door overbelasting van de kant van de burgers die eisten dat de overheid hun problemen zou oplossen. Dat had niet alleen financiële maar ook morele gevolgen: toename van criminaliteit en verloedering. De overheid zou de normen moeten verhelfteren en misdrijven strenger moeten straffen. Deze woorden van de minister-president, die hij nog eens herhaalde voor de Harmonisatieraad Welzijnsbeleid in Den Haag (op 22 april), deden nogal wat stof opwaaien. Critici - ook in eigen gelederen - verweten Lubbers eenzijdigheid en teveel persoonlijke betrokkenheid (als slachtoffer van kleine criminaliteit), maar ook de neiging tot een nachtwakersstaat te willen terugkeren. In de Tweede Kamer zwakte de premier zijn pleidooi voor strengere straffen vervolgens af.

Op 13 juni vergaderde de partijraad in Den Haag en behandelde de eerste versie van de discussienota De verantwoordelijke samenleving. Op initiatief van de nieuwe voorzitter werd in discussiegroepjes gesproken over plaats en omvang van de collectieve sector. Daarnaast vond ook plenaire discussie plaats, met name over de basisverzekering ziektekosten, voorgesteld door de Commissie-Dekker en overgenomen door het CDA, maar niet door het kabinet. Minister Braks maakte bekend dat hij had overwogen af te treden als de Tweede Kamer kritische moties van de oppositie over zijn visserijbeleid had aangenomen. Hij kreeg overigens steun van fractievoorzitter De Vries en fractie-vicevoorzitter Eversdijk, die het falende visserijbeleid mede aan het parlement zelf weten.

De basisverzekering ziektekosten kwam op de partijraad van 21

november opnieuw aan de orde. Een resolutie van het partijbestuur, om te streven naar een "bodempakket tegen een voor allen betaalbare premie naar draagkracht", werd aangenomen.

Deze partijraad benoemde bij acclamatie een nieuwe voorzitter van het Vrouwenberaad, de door de vrouwenorganisatie voorgedragen mevrouw A. van Ardenne-van der Hoeven, en herkoos mevrouw Van Montfrans tot vicevoorzitter van de partij (met 1474 van de 1487 stemmen). Het partijbestuur werd gedeeltelijk vernieuwd.

verwante organisaties

Het Vrouwenberaad hield op 9 februari een extra Landelijke Raad in Zwolle en koos daar een nieuwe secretaris en vicevoorzitter. Mevrouw C. Botman-Laan bleef voorzitter, maar zou aan het eind van het jaar aftreden vanwege haar benoeming tot burgemeester van de Limburgse gemeente Mook en Middelaar.

Mevrouw A. van Ardenne-van der Hoeven zou haar als voorzitter opvolgen; op een themadag op 9 november werd zij daartoe voorgedragen. Op 21 september kwam de Landelijke Raad bijeen om over gezondheidszorg te spreken.

Het Christen Democratisch Jongeren Appèl (CDJA) bleef ook in 1987 de moederpartij kritisch volgen. Op een bijeenkomst in Utrecht op 25 april waarschuwde voorzitter Huibers voor zelfgenoegzaamheid en pleitte voor toenadering tussen CDA en PvdA. Op de algemene ledenvergadering van het CDJA op 23 mei in Rotterdam herhaalde hij deze boodschap. Hij kreeg bijval voor zijn woorden; maar dat kreeg ook minister-president Lubbers, die de jongeren eveneens toesprak. Tot een conflict tussen CDJA en CDA kwam het pas in december, toen het partij-orgaan CDActueel een kritische bijdrage van het CDJA over het onderwijsbeleid van CDA-minister Deetman weigerde. De bijdrage zou wel in het CDJA-opinieblad Perspectief verschijnen.

De CDA-Bestuurdersvereniging hield op 9 mei een landelijke conferentie over "de verzorgingsmaatschappij en de gemeente/provincie".

Het Platform van Jonge Christen-Democratische Academics kwam in 1987 regelmatig bijeen om over verschillende onderwerpen van gedachten te wisselen.

publikaties

In februari publiceerde het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA het rapport Zorgvernieuwing door structuurverandering, dat geschreven was door een werkgroep onder leiding van drs. F.J. Werner. Het bevatte een

aantal suggesties voor een basisverzekering van ziektekosten, waarbij de overheid geld zou besparen en meer verantwoordelijkheid over zou laten aan overeenkomsten tussen ziekenfondsen en verzekeraars. Het rapport werd op 25 april op een studieconferentie in Zeist besproken. De discussie over dit onderwerp zou op de partijraad van 21 november voorlopig afgesloten worden.

In oktober presenteerde het Wetenschappelijk Instituut Technologie in een verantwoordelijke samenleving, geschreven door een werkgroep onder leiding van prof. dr. J. van Dijck. Anders dan (VVD-)minister De Korte van Economische Zaken achtten de schrijvers het niet nodig dat de overheid technologische vernieuwing in bedrijven via speciale centra zou moeten steunen. In plaats van "hap-snap" steun te bieden zou de overheid wel "maatschappelijke inbedding" van technologie dienen te bevorderen, met name via scholing. Dit geschrift werd eveneens op een studiedag besproken, op 28 november.

In mei verscheen ook de nota De verantwoordelijke samenleving, opgesteld door een werkgroep onder leiding van prof.dr. Th. Kuiper. De overheid zou meer taken aan het "maatschappelijke middenveld" van particuliere organisaties en instellingen moeten overlaten oftewel "vermaatschappelijken", met name op het gebied van volkshuisvesting, gezondheidszorg en sociale verzekeringen; bij problemen als criminaliteit, milieu en nieuwe medische technologie zou de overheid echter een actieve rol moeten spelen. De nota bevatte een aantal concrete voorstellen, zoals koppeling van sociale uitkeringen aan een plicht tot scholing. De leden van het CDA kregen de nota na herziening eind oktober thuis gestuurd en zouden er tot maart 1988 in hun afdeling over kunnen discussiëren.

organisatorische en personele veranderingen

In 1987 riep het CDA twee nieuwe instellingen in het leven. Vanaf 1 maart werd haar Tweede Kamerfractie bijgestaan door een ombudsbureau, geleid door mevrouw Vroegindeweyj, om individuele klachten en problemen van burgers te behandelen. En op 29 augustus werd te Ede een kaderschool onder directie van mr. M. Eikelboom gestart, die "opinieleiders" in de partij zou moeten kweken door middel van intensieve cursussen. De cursisten zouden vervolgens zelf cursussen kunnen geven en discussies leiden onder de eden der partij.

Tot de personele mutaties in 1987 behoorde ook de benoeming - op 31 januari - van prof. mr. H. Franken tot voorzitter van het Wetenschappelijk Instituut; als voorzitter van de redactie van Christen Democratische Verkenningen werd hij opgevolgd door ir. W.C.M. van Lieshout. Tevens vonden enkele wijzigingen in het partijbestuur plaats.

De heer J. Verbree volgde als penningmeester in februari A. Veenhof op. In april volgde mr. F. Houben oud-premier mr. A.A. van Agt op als Commissaris van de Koningin in Noord-Brabant; Van Agt vertrok als ambassadeur van de Europese Gemeenschap naar Japan.

Enkele personen kwamen in 1987 op minder aangename wijze in het nieuws. Op 18 mei werd het Tweede Kamerlid Hermes betrappt op rijden onder invloed; dit was hem in 1978 ook overkomen. Een zelfde lot was het kamerlid Duyn beschoren in de nacht van 1 op 2 oktober. In zijn geval had rijden onder invloed nog een ironische bijmaak, daar hij als woordvoerder voor verkeer en waterstaat in juni gepleit had voor invoering van de ademtest.

Communistische Partij van Nederland (CPN)

In 1987 waren maar zelden de schijnwerpers van de publiciteit op de CPN gericht. Enerzijds hing dit samen met de rust die ogenschijnlijk in de partij was teruggekeerd na een woelige periode van interne troebelen. Anderzijds bezat de CPN na het verlies van haar zetels in de Tweede Kamer voor de landelijke media kennelijk weinig nieuwswaarde. "De verbinding media-Binnenhof is heel sterk", erkende vice-voorzitter en oud-Kamerlid Marius Ernsting tegenover Trouw (13 maart 1987). "Ik merk nu wat een voordeel het is als je in de Tweede Kamer aanwezig bent".

verkiezingen

Bij de Statenverkiezingen had de CPN in vijf provincies met de PSP en in vier met de PPR en de PSP een gezamenlijke kandidatenlijst ingediend. In Groningen en Noord-Holland, waar de CPN van oudsher electoraal sterk was, kwam zij met een eigen lijst uit. De verkiezingen stonden voor de CPN in het teken van de landelijke politiek; hoofdpunt in de campagne was "een dam opwerpen tegen het afbraakbeleid van Lubbers II". Handicap voor de CPN bij de campagnevoering was de reeds geconstateerde geringe aandacht van de landelijke media. De stembusuitslag werd mede daarom als hoopvol beschouwd. Hoewel de CPN vergeleken met de Statenverkiezingen van 1982 verlies leed, herstelde zij zich enigszins van de klap die zij bij de Kamerverkiezingen van 1986 had moeten incasseren. In haar commentaar op het resultaat zei partijvoorzitter Izeboud: "We zijn op de weg terug. Dit is de basis voor verder herstel" (de Volkskrant, 19 maart 1987). Bij de verkiezingen voor de Eerste Kamer moest de CPN één zetel inleveren, waarmee zij er nog één overhield, die werd bezet door F. Bolding. C.A. IJmker, die bijna 19 jaar de CPN in de senaat had

vertegenwoordigd, keerde niet meer terug.

CPN-manifestatie

Op 27 september organiseerde de CPN in Amsterdam een landelijke manifestatie "voor vrede, sociale rechten, democratie en internationale solidariteit". De bedoeling van de partij was om vlak na Prinsjesdag, de troonrede en de Miljoenennota "haar zelfbewustzijn en strijdbaarheid" te demonstreren. Eén van de sprekers op de bijeenkomst was Klaas de Jonge, de onlangs naar Nederland teruggekeerde cultureel-anthropoloog die lange tijd op de Nederlandse ambassade in Pretoria had 'vast'gezet, omdat hij wegens hulp aan het ANC door de Zuid-Afrikaanse politie werd gezocht.

De Waarheid

Ook in 1987 leidde De Waarheid een kwakkelend bestaan. In april deed het partijbestuur een beroep op de partijleden om De Waarheid financieel te steunen. Het appèl leverde zo'n 80.000 gulden op. De werving van nieuwe abonnees, waartoe het partijbestuur ook had opgeroepen, was onvoldoende om de terugloop van het aantal abonnementen op te vangen. In het najaar ging opnieuw een campagne van start om abonnees te winnen. "Veel succes hebben we nog niet met deze acties", aldus R. Schurink in het Nieuwsblad van het Noorden (12 december 1987). Volgens Schurink, die per 1 oktober G. Pothoven als directeur van De Waarheid was opgevolgd, verkeerde zijn dagblad in een penibele financiële situatie.

viering Oktoberrevolutie

Bij de 70ste verjaardag van de Oktoberrevolutie in Rusland stond de CPN uitgebreid stil. Een dubbelnummer van Politiek en Cultuur was aan het thema '70 jaar Oktoberrevolutie' gewijd. In dit nummer werd ook ingegaan op de recente ontwikkelingen in de Sovjet-Unie. De 'perestroika' en 'glasnost' die door Gorbatsjov waren geïnitieerd, werden door de CPN met instemming begroet. Op uitnodiging van het partijbestuur bracht een delegatie van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie (CPSU) een bezoek aan Nederland. Begin november werden door een aantal afdelingen vergaderingen belegd, waarop één der vertegenwoordigers van de CPSU aanwezig was. Hoogtepunt van de viering was de landelijke bijeenkomst op 7 november in de Oosterkerk te Amsterdam.

De CPN was op haar beurt bij de viering van de Oktoberrevolutie in Moskou aanwezig. Partijvoorzitter E. Izeboud en J. de Boo, eveneens lid

van het partijbestuur, waren aanwezig bij zittingen van het Centraal Comité van de CPSU en van de Opperste Sovjet, het parlement van de Sovjet-Unie, die in het teken van de revolutieherdenking stonden.

landelijke marxisme-werkgroep

De 'landelijke marxisme-werkgroep' bleef ook in 1987 binnen de CPN actief, tot ongenoegen van het partijbestuur. Volgens partijvoorzitter Izeboud bouwde deze werkgroep door de uitgave van een eigen blad en het beleggen van bijeenkomsten een "afzonderlijk organisatorisch verband" op. "Onbegrijpelijk en onaanvaardbaar", aldus Izeboud, die echter geen maatregelen tegen de werkgroep in het vooruitzicht stelde (CPN-ledenkrant, no. 3, p. 2). Het partijbestuur ging niet in op een uitnodiging van de werkgroep om zijn landelijk beraad bij te wonen. Het VCN, dat in deze landelijke marxisme-werkgroep medestanders zag in zijn streven om te komen tot hereniging van het Nederlandse communisme op marxistisch-leninistische basis, onderhield contacten met de groep.

VCN

Op het tweede partijcongres dat het VCN op 30 en 31 mei hield werd nog eens vastgesteld dat er in Nederland "maar één communistische partij is: het VCN" (Manifest, no. 22, p. 1). De CPN kwam voor dit predikaat niet in aanmerking omdat zij het marxisme-leninisme zou hebben afgezworen. Niettemin besloot het congres dat het VCN het herstel van de eenheid van de Nederlandse communisten moest nastreven, zij het dat deze eenwording uitsluitend op marxistisch-leninistische grondslag kon plaatshebben. De CPN reageerde koel op dit congresbesluit. "Wij wachten af", zo verklaarde vice-voorzitter Ernsting. "Als zij zich weer willen aansluiten, moeten zij zich meer aan ons aanpassen in plaats van andersom" (de Volkskrant, 2 juni 1987). Binnen het streven van het VCN om de eenheid weer te herstellen paste het initiatief van zo'n honderd communisten om de 70ste verjaardag van de Oktoberrevolutie gemeenschappelijk te vieren. Zowel leden van het VCN als van de CPN alsmede ongeorganiseerde communisten werden opgeroepen aan deze viering deel te nemen. Op de bijeenkomst op 7 november in Amsterdam waren naar schatting ongeveer duizend mensen aanwezig; velen van hen waren met een tiental 'revolutiebussen' naar de hoofdstad gekomen. Naast vele VCN-ers waren ook CPN-leden op komen dagen, waaronder leden van de landelijke marxisme-werkgroep. Het woord werd gevoerd door onder andere René Dammen, algemeen secretaris van het VCN, Roel Walraven, voormalig wethouder van Amsterdam en CPN-lid, en door een

vertegenwoordiger van de ambassade van de Sovjet-Unie. In een verklaring die na de bijeenkomst werd uitgegeven, werd opnieuw gehamerd op de noodzaak van het herstel van de eenheid van het Nederlandse communisme.

Democraten 66 (D66)

Twee interne aangelegenheden stonden in 1987 voor D66 op het programma: een ledenwerfactie en een reorganisatie van de partijstructuur. De ledenwerfactie kwam aan het eind van het jaar op gang, de procedure van de reorganisatie ging een aantal maanden eerder van start. Het hoofdbestuur stelde een ad-hoc-commissie "Adviesgroep partijstructuren" in met de taak op korte termijn een advies op hoofdlijnen uit te brengen over de partijstructuur.

Begin september werd dit advies gepubliceerd in de Democraat. Eén van de hoofdpunten hieruit betrof het voorstel om de Adviesraad op te heffen en te laten vervangen door een "ledencollege", welke de Algemene Ledenvergadering enigszins zou moeten ontlasten. Deze omgevormde Adviesraad zou meer bevoegdheden en verantwoordelijkheden krijgen. Andere voorstellen van de adviescommissie betroffen wijzigingen in de samenstelling van het hoofdbestuur en wijzigingen op het gebied van commissies en werkgroepen. De Algemene Ledenvergadering zou het belangrijkste orgaan blijven. Tot 10 december kreeg de partij gelegenheid op het advies van de commissie te reageren; op basis van de opinievormende discussie tijdens de Algemene Ledenvergadering in februari 1988 zou definitieve besluitvorming plaatsvinden op het najaarscongres van oktober.

verkiezingen

Vergeleken met de uitslag van de Tweede Kamerverkiezingen in 1986 wist D66 bij de Statenverkiezingen de stijgende lijn vast te houden. In geval van Kamerverkiezingen zou de partij één zetel gewonnen hebben. Vergeleken met de Statenverkiezingen van 1982 ging D66 terug van 54 naar 45 Statenzetels. Evenals een aantal andere partijen had D66 tijdens de verkiezingscampagne gespeculeerd over een mogelijke progressieve meerderheid in de Eerste Kamer op basis van de Statenverkiezingen. Zowel de D66-fractie leider in de Tweede Kamer, Van Mierlo, als de fractie leider in de Eerste Kamer, Vis, waren van mening dat het kabinet-Lubbers niet zou hoeven opstappen wanneer in de Eerste Kamer een linkse meerderheid zou ontstaan. Van Mierlo noemde het onjuist wanneer zijn partij, die voor afschaffing is van de Eerste Kamer, haar stemgedrag zou wijzigen om het kabinet ten val te

brengen. Het kabinet zou wel in geval van een linkse meerderheid in de Senaat goed moeten luisteren naar de oppositie in de Tweede Kamer. De regeringscoalitie behield echter een krappe meerderheid van 38 zetels: D66 verloor één zetel en behaalde vijf zetels in de Senaat. De vijfde zetel dankte de partij aan een lijstverbinding met de PPR.

congressen

De Democraten organiseerden in 1987 twee congressen. De vierenvestigste Algemene Ledenvergadering speelde zich af op 28 februari te Amersfoort. Belangrijkste punt op de agenda was de volksgezondheid. De door het hoofdbestuur voorgelegde beslispunten ondervonden van een lange rij sprekers veel kritiek. Het hoofdbestuur erkende verzuimd te hebben de bestaande werkgroep volksgezondheid te raadplegen en te vermelden dat het bij de behandeling in eerste instantie ging om structuur en financiering, terwijl de rest van het stuk niet aan de orde was. Op grond van de gevoerde discussie zou een commissie, waarin alle leden van de werkgroep volksgezondheid vertegenwoordigd waren, verder aan het werk gaan. De agenda bevatte voor het overige voornamelijk huishoudelijke onderwerpen en enkele toespraken. Ondanks het feit dat dit congres twee en een halve week voor de Statenverkiezingen plaatsvond, werd hieraan praktisch geen aandacht besteed. De opkomst was mager, ruim 400 congresgangers, hetgeen werd toegeschreven aan crocusvakantie en carnaval.

De Algemene Ledenvergadering op 31 oktober stond vooral in het teken van onderwijs. Het congres diende te stemmen over vijf beslispunten rond voortgezette basisvorming in het onderwijs. Nadat vier van de vijf beslispunten van tafel geveegd waren, besloot het hoofdbestuur het vijfde beslispunt in te trekken. Een nieuw onderwijsconcept diende geschreven te worden.

In zijn congresrede ging Van Mierlo serieus in op mogelijke alternatieven voor een CDA-VVD coalitie. Hij deed een beroep op PvdA en VVD een einde te maken aan de vanzelfsprekendheid waarmee het CDA altijd deel uitmaakte van de regering. Van Mierlo noemde de vanzelfsprekendheid van macht van het CDA steeds ongezonder. "PvdA en VVD maken de spastische indruk als de dood te zijn het voortijdige misnoegen van het CDA op zich te laden. (...) Die dodelijke angst uit het gevele te raken moeten beide partijen proberen kwijt te raken", aldus Van Mierlo. In dit verband uitte hij scherpe kritiek op de PvdA, die net te kennen had gegeven euthanasiewetgeving op dat moment ongewenst te vinden. Het standpunt van de PvdA over euthanasie paste in de stelling dat de PvdA alles in het werk stelde om niet bij het CDA uit de gratie te raken. Het congres reageerde met instemming op de stellingname van Van Mierlo dat D66 in principe bereid moet zijn om

aan ieder kabinet deel te nemen dat qua beleid, uitstraling en gezag een vernieuwend alternatief is voor het zittende kabinet. Evenals bij het vorige congres was ook nu de opkomst slecht. Het commentaar in de Democraat sprak over een dieptepunt, waarbij als mogelijke oorzaken werden genoemd de magere politieke agenda, te weinig inspirerende sprekers en de afzijdigheid van prominente D66'ers zoals ex-bewindslieden, burgemeesters, raads- en statenleden.

publikaties

In februari presenteerde een werkgroep van het wetenschappelijk bureau van D66 een rapport over het milieu. Hierin werd gepleit voor een actievere opstelling van de Tweede Kamer wat betreft bescherming van het milieu. Besluitvorming over milieuvraagstukken zou sneller en soepeler moeten verlopen.

In september verscheen van de hand van de Tweede Kamerfractie van D66 de nota Kunstbeleid: een plaatsbepaling (uitgegeven door het wetenschappelijk bureau van D66). D66 gaat in dit rapport in op de vraag hoe bepaald kan worden of kunst kwaliteit heeft en wie dat oordeel zou moeten uitspreken; op het probleem waar de eerste verantwoordelijkheid hoort te liggen voor het kunstbeleid van de overheid en op de relatie tussen culturele instelling en geldschieters, sponsors of subsidianten. Volgens de opstellers van de nota komt de kwaliteit van de kunst in het gedrang door de eenzijdige aandacht van subsidiegevers voor het criterium van pluriformiteit of vernieuwing. De overheid heeft zich in het verleden te veel aan een inhoudelijk oordeel over kunst onttrokken. Belangrijkste inspiratoren achter de nota waren het kamerlid Aad Nuis en de kunstcriticus Hans Onno van den Berg.

Gereformeerd Politiek Verbond (GPV)

1987 verliep ook voor het GPV rustig. In de tweede helft van het jaar maakte de partij zich op voor de viering van het veertigjarig bestaan in 1988. Met als doel het GPV met een record-aantal leden het jubileumjaar in te laten gaan, werden gedurende het hele jaar ledenwervingsacties gehouden. Het resultaat viel uiteindelijk tegen; in 1987 nam het ledental nauwelijks toe.

verkiezingen

Voor het eerst nam het GPV in alle provincies aan de Statenverkiezingen deel. In Limburg, waar de partij tot dan toe nooit had meegedaan, werd een gecombineerde lijst met SGP en RPF

ingediend. Een zetel zat er voor deze combinatie echter niet in. In nog twee andere provincies deed het GPV in deze samenstelling mee. Daarnaast werkte het Verbond in vier provincies samen met de RPF en kwam het in vijf provincies met een zelfstandige lijst uit. Over de verkiezingsuitslag heerste tevredenheid. Vergeleken bij zowel de Statenverkiezingen van 1982 als de Kamerverkiezingen van 1986 zou het GPV groeien. "Het GPV zet de positieve trend door", zo meende drs. H. Timmermans, directeur van de Groen van Prinsterer Stichting, het wetenschappelijk bureau van het Verbond. "Doorgeredeneerd zou het GPV nu op twee (Kamer)zetels uitkomen" (Ons Burgerschap, no. 4, p. 61). Ondanks de stemmenwinst verloor het GPV niettemin twee Statenzetels, omdat - anders dan in 1982 - geen restzetels in de wacht werden gesleept. Het Verbond kwam daarmee uit op acht zetels. Een maand later kreeg het er een zetel bij. In Gelderland, waar de RPF en het GPV met een gezamenlijke lijst waren uitgekomen, viel aan het Verbond een zetel toe toen de RPF-vertegenwoordiger Rietkerk uit de Staten vertrok.

Het aantal Statenzetels van het GPV stelde het niet in staat op eigen kracht een zetel in de Eerste Kamer te behalen. Dankzij een lijstverbinding met SGP en RPF werd de GPV-senator J. van der Jagt toch herkozen.

samenwerking

Naar aanleiding van de Statenverkiezingen vlamde de discussie in het GPV over de politieke samenwerking met SGP en RPF even op. In 1985 waren door het Verbond de criteria vastgesteld waaraan een eventuele 'lijstineenschuiving', de vorming van een gemeenschappelijke lijst met SGP en/of RPF, moest voldoen. Op de evaluatie van deze samenwerking die voor 1988 op de agenda stond, nam partijvoorzitter dr. J. Blokland op de algemene vergadering van het Verbond op 11 april alvast een voorschot. In zijn openingswoord stelde hij de 'voorkeursregel' ter discussie die inhoudt dat niet tot lijstineenschuiving zal worden besloten wanneer voor een zelfstandig opererend GPV één of meer zetels haalbaar zijn. "Hoe je het ook wendt of keert, zolang de kleine christelijke partijen zo klein blijven, zijn ze aangewezen op vormen van samenwerking" (Ons Burgerschap, no. 5, p. 70), aldus Blokland. Deze uitlatingen ontlokten forse kritiek van de voorzitter van het Landelijk Verband van Gereformeerde Politieke Jeugdstudieclubs (GPJC), J. Ophoff. Op de jaarvergadering van het Landelijk Verband hekelde hij het "overboord gooien" van de voorkeursregel door Blokland. Ophoff hield vast aan het standpunt "waar het kan en raadzaam is; zelfstandig uitkomen" (Jeugd & Politiek, no. 8, p. 3). Het dispuut tussen beide voorzitters leidde vervolgens tot een kleine polemiek in de kolommen

van het partijorgaan van het GPV, waarbij Blokland wat vinnig wees op "het goede gebruik als GPV en GPJC om zich naar buiten toe niet met elkaars interne bestuursbeleid te bemoeien" (Ons Burgerschap, no. 6, p. 88). Tot overeenstemming ten aanzien van deze kwestie kwam men niet. In december 1988 zal een extra algemene vergadering zich over de criteria bij lijstineenschuiving buigen.

partijbijeenkomsten

Op 11 april hield het GPV zijn algemene vergadering. Enkele voorstellen die de bestuursstructuur van het GPV opnieuw ter discussie wilden stellen werden door de vergadering verworpen. In de Centrale Verbondsraad werden K. Dikkema en drs. A.J. Verbrugh herkozen, nieuwkomers waren drs. H. Post en drs. B. Siepel. Eén van de sprekers was senator Van der Jagt, die zich gelukkig prees dat het GPV "een hechte confessionele eenheid" vormde. Het openstellen van de partij voor een ieder "die in deze tijd nog wil leven naar een christelijke levensstijl" werd door hem onder verwijzing naar het negatieve voorbeeld van de ARP afgewezen (Ons Burgerschap, no. 6, p. 89). De in 1986 ingestelde Verbondsadviesraad kwam op 9 mei voor het eerst bijeen. Thema van de bijeenkomst was de houding die het GPV tegenover het referendum moest aannemen. Uitkomst van het beraad was dat het Verbond niet bij voorbaat tegen de invoering van het referendum behoefde te zijn. Op 14 november was in Zwolle door de Stichting Mandaat van het GPV en de Beroepskring Agrariërs van het Gereformeerd Maatschappelijk Verbond een Landbouwcongres georganiseerd. Op het congres werd de brochure 'Landbouw in samenhang' van de Groen van Prinsterer Stichting besproken.

viering veertigjarig bestaan

In 1987 werden de voorbereidingen gestart voor de viering van het veertigjarig bestaan van het GPV in 1988. In de zomer werd door de Centrale Verbondsraad een speciale jubileumcommissie in het leven geroepen. In de tweede helft van het jaar werd hard gewerkt aan de vervaardiging van het 'Gedenkboek GPV 1948 - 1988'. Het bereiken van deze mijlpaal zal worden herdacht op 23 april 1988 in Apeldoorn.

publicaties

In plaats van de geplande vijf werden door de Groen van Prinsterer Stichting in 1987 drie studies uitgebracht: 'Gezondheid en Gezondheidszorg', 'Landbouw in samenhang' en 'De dienst van de overheid'. In de laatste brochure, werd een uiteenzetting gegeven over

aard en grenzen van de taak van de in Gods dienst staande overheid.

Partij van de Arbeid (PvdA)

Het overlijden van oud-fractie voorzitter J.M. den Uyl op 24 december vormde een trieste afsluiting voor de PvdA van het jaar 1987. Sinds Den Uyl in 1986 het fractievoorzitterschap van de PvdA in de Tweede Kamer had overgedragen aan Wim Kok, was zijn belangstelling meer uitgegaan naar activiteiten op het internationale vlak. In mei gaf hij weliswaar het voorzitterschap op van de Federatie van Socialistische partijen in de Europese Gemeenschap - hij bekleedde deze functie sinds 1980 - maar spoedig daarna kreeg Den Uyl het verzoek een onderzoek te verrichten naar de toekomst van het vredes- en veiligheidsbeleid van de Verenigde Naties. Deze functie zou geen consequenties hebben voor zijn Kamerlidmaatschap.

In oktober werd bekend dat Den Uyl leed aan een ongeneeslijke ziekte. Hij werd opgenomen in het ziekenhuis nadat hij ziek was teruggekeerd uit Senegal, waar hij een bijeenkomst van de Socialistische Internationale had bijgewoond. Op 5 november schreef Den Uyl een kort politiek testament aan de leden van zijn fractie en van het partijbestuur, waarin hij inging op twee zaken: vrede en veiligheid en solidariteit met de zwakkeren in de samenleving. Hij verwees in dit verband naar de rol van de staat die garant zou moeten staan voor solidariteit. (zie verder: Hoofdmomenten en de bijdrage van dr. D.F.J. Bosscher elders in het Jaarboek).

partijvoorzitter

Begin april werd door het partijcongres Marjanne Sint tot nieuwe partijvoorzitter gekozen. Zij volgde hiermee Max van den Berg op, die 1 september 1986 was afgetreden. In de tussentijd was het voorzitterschap waargenomen door vice-voorzitter Stan Poppe. Marjanne Sint was de enige kandidaat. Aan het begin van het jaar trad ze in de publiciteit: tijdens een nieuwjaarsbijeenkomst van PvdA, VARA en NIVON in het Haagse congresgebouw leverde ze kritiek op het PvdA-Tweede Kamerlid Kombrink. De kritiek betrof een interview dat Kombrink eind '86 had gegeven aan het partijblad Voorwaarts, waarin hij gepleit had voor meer realisme. Kombrink concludeerde dat de koppeling van uitkeringen aan lonen niet langer gegarandeerd kon worden. De inkomenspositie van mensen met een uitkering zou per jaar bekeken moeten worden, aldus Kombrink. Marjanne Sint achtte de ont koppeling in strijd met de PvdA-principes van solidariteit en sociale rechtvaardigheid. Als reactie op deze kritiek benadrukte Kombrink dat ook hij hechtte aan gelijke inkomensontwikkeling en het delen van de

welvaart maar dat soms "dierbare wensen moeten worden aangepast aan de harde feiten".

verkiezingen

De verkiezingscampagne van de PvdA werd door drie uitgangspunten bepaald: deze campagne moest kort maar hevig zijn; niet te veel bijeenkomsten in zaaltjes maar de mensen thuis opzoeken en tenslotte, het zou vooral niet teveel over de landelijke politiek moeten gaan. Dit laatste uitgangspunt belette echter de landelijke 'kopstukken' niet volop in de campagne mee te draaien. Vergeleken met de Statenverkiezingen van 1982 behaalde de PvdA forse winst. De partij verkreeg 262 zetels in 1987 tegenover 163 zetels in 1982. In dat jaar had de PvdA mede door haar weinig succesvolle optreden in het tweede kabinet-Van Agt een electoraal dieptepunt bereikt. Toch was het resultaat in 1987 minder goed dan men had gehoopt of verwacht. Vergeleken met de Kamerverkiezingen van 1986 was geen winst geboekt.

partijcongres

Het 21ste congres van de Partij van de Arbeid op 2, 3 en 4 april stond voornamelijk in het teken van de reglementaire partijbestuursverkiezingen en een standpuntbepaling inzake referendum. Daarnaast vermeldde de congresagenda: procedure kandidaatstelling Tweede Kamer, bespreking statuten, actuele politiek en enkele redevoeringen. Ten aanzien van het punt kandidaatstelling voor de Tweede Kamerverkiezingen leed het partijbestuur een nederlaag. De kandidaatstelling geschiedde gedecentraliseerd door de gewesten, hetgeen soms tot gevolg kon hebben dat partijleden met nationale bekendheid maar zonder regionale binding, niet op de kandidatenlijst voorkwamen. Het gevaar van een onevenwichtig samengestelde Kamerfractie was door de gedecentraliseerde methode vrij groot en om die reden wilde het partijbestuur de mogelijkheid hebben de gewestelijke kandidatenlijsten te corrigeren. In zijn openingstoespraak had scheidend interim-voorzitter Stan Poppe erop gewezen dat de wijziging van de kandidaatstelling meer garanties zou scheppen voor een evenwichtige en kwalitatief goede samenstelling van de Kamerfractie. Het mocht niet baten. Met een krappe meerderheid (5700 tegen 5200 stemmen) aanvaardde het congres een voorstel van de afdeling Almelo, uitsprekend dat "het voorstel van het partijbestuur, behelzende het ingrijpen achteraf in lijsten die democratisch door afdelingen en gewesten zijn vastgesteld, de Partij van de Arbeid onwaardig is; besluit het bestaande reglement kandidaatstelling te handhaven". Hiermee was

discussie over het onderwerp verder van de agenda afgevoerd. Zoals reeds genoemd koos het congres Marjanne Sint tot de nieuwe voorzitter van de partij. In haar congres toespraak benadrukte Sint dat de PvdA moet blijven opkomen voor degenen met de minste mogelijkheden, degenen "die het minst weerbaar en het meest kwetsbaar zijn", terwijl bij de lastenverdeling "de sterkste schouders het zwaarst worden belast". Het congres koos het Tweede Kamerlid en oud-minister J. Pronk als eerste vice-voorzitter; als tweede vice-voorzitter won het zittende bestuurslid mevrouw A. Goedmakers het van W. Albers en van het Tweede Kamerlid mevrouw J. van Nieuwenhoven. Laatstgenoemde werd wel gekozen als lid van het partijbestuur. Tot internationaal secretaris werd in twee rondes gekozen J.M. Wiersma. Hij behaalde ruim vijfhonderd stemmen meer dan zijn voornaamste tegenkandidaat A. Hilhorst. Wiersma volgde M. van Traa op. Hij had ruim acht jaar gewerkt als medewerker voor het buitenlands beleid van de PvdA-Tweede Kamerfractie. In het partijbestuur keerden niet terug mevrouw I. Dales, J. van Kemenade, C. Poppe, L. Schoots, M. van Traa en C. Verspuy.

Het PvdA-congres sprak zich in meerderheid uit voor een corrigerend referendum en voor een volksinitiatief. In het laatste geval zou de burger 'door eigener beweging' wetgeving kunnen bevorderen. Het congres sloot zich hiermee in grote lijnen aan bij de voorstellen van de Staatscommissie-Biesheuvel. In afwijking van deze voorstellen was het congres echter van mening dat "a) het in geval van een wetsvoorstel, voortgekomen uit volksinitiatief, aan de Staten-Generaal de mogelijkheid wenst te bieden een parlementair tegenvoorstel van wet aan een uitspraak door de bevolking voor te leggen naast het voorstel volgens volksinitiatief; b) wetgeving inzake aangelegenheden het koningschap of het koninklijk huis betreffend wel onderdeel van een referendum kunnen zijn". Ten aanzien van dit laatste punt week het congres van het partijbestuur af, dat het koningshuis wilde uitsluiten van referendum. Aanvankelijk was de PvdA tegen het instellen van een referendum, en ook tijdens het congres sprak een grote minderheid zich tegen de voorstellen van het partijbestuur uit.

partijraden

De partijraad van de PvdA kwam in 1987 bijeen op 24 januari, 20 juni en op 25 en 26 september. De partijraad in januari behandelde het werkplan van de Tweede Kamerfractie. In een motie constateerde de partijraad dat de uitwerking van het werkplan de mogelijkheid opent dat afgeweken wordt van het verkiezingsprogramma 1986-1990. In dat geval zou er "expliciet en tijdig" moeten worden teruggekoppeld naar de partij. Op 20 juni kwamen vooral zaken aan de orde van financiële en

huishoudelijke aard; de partijraad in september behandelde een commentaar van het partijbestuur op de miljoenen-nota en de troonrede. Zoals te verwachten van een oppositiepartij leverde zij forse kritiek. "De maatschappijvisie die uit de miljoenennota spreekt, leidt tot grotere maatschappelijke ongelijkheid en een onnodige aantasting van de kwaliteit van het bestaan", aldus voorzitter Sint, die 1988 een jaar noemde waarin opnieuw de maatschappelijke ongelijkheid verder zou worden vergroot. Volgens PvdA-fractie leider Kok maakte het kabinetsbeleid "de rijken rijker en houdt de armen op z'n best even arm". Volgens het alternatief van de oppositie zou er méér werkgelegenheid en een gelijkere verdeling van de inkomensverbetering en sterkere verhoging van het financieringstekort tot stand gebracht moeten worden dan in de kabinetsplannen was voorzien.

In een resolutie werd van de Tweede Kamerfractie gevraagd binnen de randvoorwaarden van het verkiezingsprogramma en rekening houdend met nieuwe feiten en ontwikkelingen duidelijk te maken dat "een wezenlijk ander beleid mogelijk is dan dat van het kabinet". De partijraad sprak zich in een aparte resolutie uit over het buitenland beleid van het kabinet. Ten aanzien van bewapening werd van partijbestuur en Tweede Kamerfractie gevraagd met voorstellen te komen aangaande "onderhandelingen gericht op het totstandbrengen van een conventioneel evenwicht op een zo laag mogelijk niveau, op een drastische reductie van de tactische nucleaire wapens en op een verbod van chemische wapens". Het afstoten van de vier nog resterende kernwapentaken zou centraal blijven staan in het beleid van de PvdA, aldus Kok, waarbij het tempo van de reductie van de Nederlandse kernwapentaken afhankelijk gesteld moest worden van het verloop van het internationale wapenbeheersingsoverleg. Eerder op de partijraadsvergadering had Marjanne Sint uitgesproken dat alle aandacht gericht moest zijn op verdere afspraken over de inkrimping van de conventionele bewapening.

personalia

In 1987 verdwenen verschillende kamerleden uit de fractie van de PvdA. Ien Dales werd per 16 mei benoemd tot burgemeester van Nijmegen; Arie van der Hek verruilde na de zomer zijn kamerlidmaatschap voor de directeurszetel van de Noordnederlandse Ontwikkelingsmaatschappij (NOM); de landbouwspecialist Rob Tazelaar werd in oktober voorgedragen als voorzitter van het Produktschap voor vee en vlees alwaar hij op 1 januari 1988 zou beginnen; de milieuspecialiste Rie de Boois werd - eveneens in oktober - benoemd tot voorzitter van het zuiveringsschap Amstel- en Gooiland.

Tussentijds verdween verder begin september defensiespecialist Harry

van den Bergh uit de Kamer. Hij was in opspraak geraakt door handel in Fokker-aandelen. Begin juli maakte de Haagse Post bekend dat Van den Bergh enkele jaren terug met voorkennis aandelen Fokker zou hebben gekocht en met winst weer verkocht. Volgens een door Kok ingesteld onderzoek van een onafhankelijke register-accountant had Van den Bergh tot eind 1986 met eigen en geleend geld gehandeld; er werd echter niet aangetoond dat zijn beleggingsactiviteiten waren gebaseerd op voorkennis. Van den Bergh verklaarde dat zijn beleggingsgedrag onverstandig was geweest en dat hij inmiddels maatregelen had genomen om hieraan een einde te maken. Op grond van het onderzoek en de verklaring van Van den Bergh concludeerde Kok dat het Kamerlid in principe lid van de fractie kon blijven, mits hij daar zelf nog voldoende vertrouwen dacht te hebben. De fractie deelde deze conclusie, maar begin september maakte Van den Bergh zijn vertrek bekend. Hij noemde als "enige reden dat de discussie en onrust voortduurde", hetgeen hij onverantwoord voor fractie en partij vond.

Het PvdA-kamerlid Knol raakte in oktober eveneens in opspraak, doch zijn gedrag leidde niet tot diens vertrek. Hij trad echter niet langer op als woordvoerder van de partij over Suriname. Aanleiding voor dit terugtreden vormde zijn uitlating voor de KRO-radio over de kwaliteit en objectiviteit van de berichtgeving van Nederlandse journalisten in Suriname. Van Grinsven (gezamenlijke omroepen), Noordegraaf (Volkskrant) en Van Grunsven (NOS-journaal) hadden in zijn ogen een te goede verstandhouding met het regiem- Bouterse. Het woordvoerderschap werd overgenomen door het Kamerlid Pronk, oud-minister van ontwikkelingssamenwerking. Knol bleef wel deel uitmaken van de PvdA-fractiecommissie buitenlandse zaken.

Aan het eind van het jaar maakte het kabinet bekend oud-minister J.A. van Kemenade voor te dragen voor de benoeming tot burgemeester van Eindhoven. Van Kemenade was ruim drie jaar voorzitter geweest van het College van Bestuur van de Universiteit van Amsterdam.

schuivende panelen

Aan het eind van 1986 had het partijbestuur drie commissies in het leven geroepen die een aanzet moesten geven voor de partijdiscussie over de vernieuwing van de PvdA: programma, organisatie en strategie dienden behandeld te worden. De strategiecommissie onder voorzitterschap van Kok bleek er in oktober niet in geslaagd te zijn een rapport gereed te hebben over de te volgen partij-politieke koers. Behandeling van dit onderwerp werd uitgesteld tot voorjaar 1988. Het rapport van de commissie die zich moest bezighouden met de organisatorische vernieuwingen van de partij werd door het partijbestuur afgedaan als beneden de maat. Alvorens het rapport de

partij in zou gaan, wilde het bestuur het nog "nader aanvullen", aangezien een verzoek tot herschrijven door de commissie was afgewezen. Dit rapport, "politiek à la carte in plaats van politiek als dagschotel", leverde forse kritiek op de overheersende cultuur, de ingewikkelde organisatiestructuur en de partijbureaucratie. Door de complexiteit in procedures, reglementen etc. maakten te weinigen de dienst uit in de partij, "alle democratische principes ten spijt". De commissie voor partij-organisatorische vernieuwing stond onder voorzitterschap van Bert Middel.

Eind oktober verscheen van de commissie programmatische vernieuwingen het rapport schuivende panelen: continuïteit en vernieuwing in de sociaal-democratie. Van deze commissie maakten deel uit het Tweede Kamerlid Jan Pronk (voorzitter), partijvoorzitter Marjanne Sint, directeur van de Wiardi Beckman Stichting Joop van den Berg, Europarlementariër Hedy d'Ancona en oud-parlementariër Wim Albers. De titel van het rapport was ontleend aan de socioloog Schuyt. Het rapport beschreef een aantal trends en dilemma's die de maatschappij in de komende tien tot vijftien jaar zullen kenmerken: economische groei en structuur, economische orde; arbeid, inkomen en collectieve voorzieningen; cultuur-politiek; politieke orde en rechtsorde; het internationale beleid.

Het centrale thema luidde: het recht van ieder mens op een zelfstandig en menswaardig bestaan. Het rapport beoogde een discussierapport te zijn. De samenstellers leken in deze opzet geslaagd te zijn, want de publicatie bood stof tot veel discussie en kritiek vanuit de partij.

Vooraf het loslaten van het streven naar verkorting van de werkweek tot 25 uur in 1996, uitstel van een wettelijke regeling voor euthanasie, flexibilisering van de arbeidsverhoudingen, voorstellen rond gelijke behandeling en commerciële omroep ondervonden veel kritiek. De Jonge Socialisten in de PvdA (JS) concludeerden dat het rapport op verschillende plaatsen blijk gaf van "geslijm richting CDA". CDA-voorzitter Van Velzen constateerde met genoegen dat de PvdA op verschillende punten het CDA-idee van de verantwoordelijke samenleving "omhelsde". Fractievoorzitter Voorhoeve van de VVD vond het van "enige durf" van de PvdA getuigen om bepaalde standpunten overboord te gooien. Volgens hem kroop de PvdA in de richting van de VVD. Minder positief dan CDA en VVD reageerden de progressieve fracties. D66 was zeer "ontstemd" over het euthanasiestandpunt van de PvdA-werkgroep en PPR en PSP bekritiseerden vooral het loslaten van de 25-urige werkweek. Het rapport 'schuivende panelen' zou in de eerste helft van 1988 in de partijafdelingen ter discussie staan.

Politieke Partij Radikalen (PPR)

Het jaar 1987 verliep rustig voor de PPR. De partij trad niet nadrukkelijk in de publiciteit: interne partijreorganisatie vormde de belangrijkste activiteit. Electoraal gezien zat de partij in de lift. Nadat in het begin van het jaar de opiniepeilingen een verlies voor de PPR te zien gegeven hadden, wist de partij bij de Statenverkiezingen winst te boeken vergeleken met de Kamerverkiezingen.

verkiezingen

Op 13 februari startte de PPR de campagne voor de Statenverkiezingen. In tegenstelling tot andere politieke partijen benadrukte zij in de campagne de rol van de Eerste Kamer. De lijsttrekker voor de Eerste Kamer, Bas de Gaay Fortman, leidde de campagne. Op ludieke wijze trok hij de aandacht van de media door op alle acht verkiezingsbijeenkomsten te verschijnen in het traditionele ambtskostuum van de Eerste Kamer. Hiermee wilde de senator de "knellende invloed van het regeerakkoord op de Eerste Kamer" symboliseren. De PPR benadrukte in de campagne dat de uitslag van de Statenverkiezingen een linkse meerderheid in de Eerste Kamer mogelijk zou kunnen maken. De politieke controlefunctie van de Eerste Kamer zou zo versterkt kunnen worden. De PPR wenste een offensieve campagne te voeren: onder de leuze "drie + drie" streefde de partij naar drie zetels in alle Staten en drie zetels in de Senaat. Enkele maanden eerder had De Gaay Fortman het voortbestaan van de partij aan deze uitslag verbonden. Onder druk van de partij had hij echter toegezegd ook beschikbaar te zijn voor de Senaat, wanneer de PPR slechts één zetel zou behalen.

Op basis van de uitslag van de Statenverkiezingen behaalde de PPR daadwerkelijk maar één zetel in de Eerste Kamer. De partij had haar percentage ten opzichte van de Tweede Kamerverkiezingen in mei 1986 weten te verdubbelen, maar toch sprak De Gaay Fortman van "een mooie winst met een kater". Juist in de provincies waar de PPR gezamenlijke lijsten had gevormd met PSP en CPN was de winst minder groot. Zelfstandig zou de PPR veel meer kunnen bereiken en om deze reden concludeerde de senator dat de PPR-kiezer niet één lijst wenste met PSP en CPN.

De voorzitter van de Tweede Kamerfractie van de PPR, Ria Beckers, liet zich iets gematigder uit: "Achteraf had de PPR in Gelderland en Noord-Brabant beter apart kunnen meedoen. We moeten nu aan onze eigen inhoud vasthouden en daarnaast praktisch samenwerken". Van haar was oorspronkelijk het idee afkomstig voor een 'regenboogfractie', een samenwerkingsverband tussen CPN, EVP, PPR en PSP in de Tweede Kamer. De PPR als zelfstandige partij had ze echter nooit willen

prijsgaven.

De uitslag van de Statenverkiezingen dreigde in Overijssel uit te lopen op een intern partijconflict. In plaats van de lijsttrekker van de PPR, Gert van der Sluis, werd de tweede op de lijst, Willy van der Vlist, tot Statenlid gekozen. Laatstgenoemde kreeg 1100 voorkeurstemmen in het kiesdistrict Deventer, waar ze vier jaar wethouder was geweest. De provinciale ledenvergadering oordeelde dat Van der Vlist haar zetel ter beschikking diende te stellen. Gezien de verkiezingsuitslag - Van der Sluis had in totaal wel meer stemmen verkregen dan Van der Vlist - had de lijsttrekker recht op de zetel, aldus de ledenvergadering. Van der Vlist weigerde haar zetel op te geven. Een speciale commissie van goede diensten werd ingesteld om te bemiddelen. Uiteindelijk gingen alle partijen akkoord met een gedeeld Statenlidmaatschap: Van der Vlist en Van der Sluis ieder twee jaar in de Staten.

partijcongressen

Naar aanleiding van de uitslag van de Statenverkiezingen was binnen de PPR de samenwerkingsdiscussie weer opgeleefd. Het partijbestuur legde aan het voorjaarscongres (16 mei) een resolutie voor, waarin werd voorgesteld dat de PPR bij de eerstkomende verkiezingen voor de Tweede Kamer zou deelnemen met een zelfstandige lijst. Eén van de overwegingen luidde dat bij de Statenverkiezingen van 1987 door de gezamenlijke lijsten in Gelderland, Noord-Brabant en Zuid-Holland van PPR, PSP en CPN niet de beoogde werfkracht was ontwikkeld. Besluitvorming hierover vond uiteindelijk plaats tijdens het najaarscongres (20 en 21 november).

Op basis van een inspraakronde in de partij had het partijbestuur haar oorspronkelijke uitspraak over zelfstandige deelname uitgebreid met de passage: "tenzij zich verrassende ontwikkelingen voordoen, die uitzicht bieden op verbreding en politieke vernieuwing". Dit voorstel werd met een tweederde meerderheid van het congres aangenomen, nadat het woord "verrassend" was weggeamendeerd. De deur naar samenwerking was hiermee weer op een kier gezet. Behalve deze traditionele samenwerkingsdiscussie hielden de twee partijcongressen zich bezig met de interne partijreorganisatie en met twee inhoudelijke thema's.

Een belangrijk gedeelte van het voorjaarscongres was gewijd aan de zogenaamde heroverwegingsresolutie. In opdracht van de kerngroep (=partijraad) had een werkgroep aan het begin van het jaar in het rapport "De PPR bij de tijd" aanbevelingen gedaan voor een nieuwe politieke cultuur in de partij. Nieuwe inhoudelijke prioriteiten, een verbeterde beeldvorming, een efficiëntere partijorganisatie zouden de partij weer aantrekkelijker moeten maken. Daarbij legde de werkgroep aan het congres een aantal wijzigingsvoorstellen voor, onder andere

verkleining van het partijbestuur, toepassing van een landelijke afdrachtregeling voor alle politieke vertegenwoordigers, integratie van partijsecretariaat, studiestichting, stichting radikalen vorming en stuurgroep raads-en statenwerk in één service-apparaat ten dienste van de partij. Nadere concrete voorstellen voor het veranderen van de interne organisatie werden ter goedkeuring voorgelegd aan het najaarscongres. De reorganisatieplannen ontlokten bij sommige journalisten ironische commentaren. Zo sprak Kees van der Malen in NRC-Handelsblad over een marketing-aanpak: "Dat de partij anders wil zijn lijkt niet ongepast, maar ze wil nu opeens wel erg anders zijn. Het heeft er veel van weg alsof de wollen trui, de sjofele broek en de makkelijke slippers van vroeger in één keer plaats moeten maken voor een streepjespak met vest en gaatjesschoenen. De radicale maatschappijcriticus van de jaren zestig wordt als het ware getransformeerd tot een politieke yuppie van de jaren tachtig". Het voorjaarscongres besteedde naast de heroverwegingsdiscussie aandacht aan het thema vergrijzing. Rond drie clusters - demografische ontwikkelingen, sociaal-culturele veranderingen, arbeid en inkomen - vond aan de hand van stellingen besluitvorming plaats.

Het najaarscongres behandelde naast de verdere uitwerking van het rapport "De PPR bij de tijd" als inhoudelijk onderwerp het thema vrede en veiligheid, toegespitst op de ontwapeningsonderhandelingen in Genève. Op basis van het congresstuk "Een beweeglijk antwoord: naar vertrouwen, stabiliteit & gedeelde veiligheid" werden aan het congres een aantal uitspraken voorgelegd inzake ontspanning, coëxistentie en samenwerking. Over een stelling betreffende de NAVO ontstond tijdens het congres veel discussie. De oorspronkelijke tekst "Nederland moet meewerken aan het opheffen van beide machtsblokken, NAVO en Warschaupact. Met het oog op dit doel is nu de discussie over een goede naleving en verandering van het NAVO-verdrag actueler dan die over het Nederlandse lidmaatschap" werd vervangen door een alternatieve tekst van de afdelingen Noord-Brabant, Den Haag, en Rotterdam, waarin gesteld werd dat de PPR ervoor zou blijven pleiten dat Nederland de NAVO (als militair machtsblok en als exponent van de westers-kapitalistische groei-ekonomie) zal verlaten. De door het partijbestuur voorgestelde accent-verschuiving in het NAVO-standpunt vond vooralsnog geen ondersteuning van het congres. De alternatieve tekst werd met 85 stemmen voor en 57 stemmen tegen aangenomen. Opvallend tijdens het najaarscongres was de forse kritiek die de Tweede Kamerfractie te verduren kreeg. Bij de discussie over het fractiebeleid hekelden diverse afgevaardigden het feit dat de PPR zich tijdens de algemene beschouwingen in de Tweede Kamer te weinig geprofileerd had op het terrein van het milieu. De PPR, van oudsher een partij met grote aandacht voor het milieu, zou juist nu het steeds

slechter gaat met het milieu, desnoods maar wat minder aandacht moeten besteden aan onderwijs of cultuur, zo viel te beluisteren. Het laatste woord werd hier niet over gezegd, want voor de fractie bleef een geïntegreerde benadering vooropstaan, waarbij milieuzaken vooral in samenhang met landbouw, economische zaken of verkeer en waterstaat worden behandeld.

Pacifistisch Socialistische Partij (PSP)

In 1987 bestond de PSP dertig jaar. Al te veel reden om dit feit uitbundig te vieren was er niet. Door de dalende inkomsten ten gevolge van ledenverlies en de teruglopende overheidssubsidies (door de terugval in Kamerzetels) moest de tering naar de nering worden gezet. De uitgave van het kaderblad On(s)genoegen moest met ingang van 1 januari worden gestaakt. In maart verscheen het laatste nummer van het theoretische tijdschrift Socialistisch Perspectief. Het werd aan het einde van het jaar tot op zekere hoogte vervangen door het blad De Helling. Het initiatief tot de oprichting van dit onafhankelijke 'tijdschrift voor linkse politiek' was geboren bij de wetenschappelijke bureaus van PSP, PPR en CPN (deze partij had na de opheffing van Komma in 1986 immers ook niet meer de beschikking over een wetenschappelijk orgaan). Het aan de gemeentelijke en provinciale politiek gewijde blad De Rode Draad werd vanaf mei in samenwerking met de PPR uitgegeven. Ook het partijapparaat ontkwam niet aan bezuinigingen: zowel het partijbureau als aan de PSP verwante instellingen moesten inkrimpen.

De malaise heerste niet alleen in financieel opzicht. De partijtop verkeerde in mineur door verdeeldheid en gebrek aan initiatief. In zijn jaarverslag erkende het partijbestuur "niet uitgegroeid te zijn tot een hecht en sterk geheel. De sfeer is meermalen bedorven geweest. Delen van het partijbestuur hebben elkaar meermalen in de weg gestaan" (Kongreskrant, no. 2, p. 6). Het verloop van bestuursleden was aanzienlijk. Het Kamerlid Van Es leverde in haar jaarverslag namens de Kamerfracties eveneens kritiek op het functioneren van de PSP. Men zou in het parlement te veel in het luchtledige verkeren. Uit de partij kwamen "nauwelijks aanvragen voor spreekbeurten, of suggesties voor kameractiviteiten" (Kongreskrant, no. 2, p. 8). Het partijbestuur werd verweten de fracties op het politiek-inhoudelijke vlak geen enkele ondersteuning te heben verleend.

verkiezingen

Aan de Statenverkiezingen van 18 maart deed de PSP in drie provincies zelfstandig mee, in vijf samen met de CPN en in vier gezamenlijk met

CPN en PPR. Onder de leus 'doorgaan met verzet' ging de PSP de verkiezingen in. De campagne richtte zich niet alleen tegen het beleid van het kabinet Lubbers; ook de veel te redelijk en constructief geachte oppositie van de PvdA was tot doelwit verklaard. De PSP had er wel enige moeite mee om de provinciale verkiezingen zo in het landelijke vlak te trekken, aldus partijvoorzitter Mazeland bij het startschot van de campagne. De rechtvaardiging school echter in de directe link tussen de Staten- en de Eerste Kamerverkiezingen. De uitslag van de Statenverkiezingen werd door het partijbestuur als "niet ongunstig" beoordeeld. Vergelijken met de Kamerverkiezingen van 1986 leek klein links uit het dal te zijn gekropen. Toch kon men weinig reden tot optimisme bespeuren. Analyse van de uitslagen leerde dat van de PSP weinig werfkracht was uitgegaan. Bij de Eerste Kamerverkiezingen ging één van de twee zetels voor de PSP verloren.

'half NAVO-lidmaatschap'

Begin mei, aan de vooravond van de viering van het dertigjarig bestaan van de partij, verraste het Kamerlid Van Es vriend en vijand met de mededeling dat de PSP in ruil voor deelname aan een linkse meerderheidsregering bereid zou zijn tijdelijk een "half NAVO-lidmaatschap" te accepteren. In het interview in het blad In Vredesnaam waarin zij deze uitspraken deed, verklaarde Van Es dat zo'n lidmaatschap in haar optiek inhield dat Nederland uitsluitend nog aan de politieke en niet langer aan de militaire samenwerking binnen het bondgenootschap zou deelnemen. Aan een dergelijk lidmaatschap verbond zij de voorwaarde dat het een "eerste stap tot daadwerkelijke uittreding uit de NAVO" moest zijn. De uitlatingen van Van Es brachten binnen eigen gelederen enige onrust teweeg. In haar rede op het jubileumfeest van de PSP, enkele dagen later, ging Van Es niet nader op de kwestie in, maar volstond zij met de mededeling dat de PSP niet was gaan schuiven met haar anti-NAVO-standpunt. Later zou Van Es echter haar uitspraken betreuren.

dertig jaar PSP

In 1987 werd door de PSP herdacht dat dertig jaar geleden, op 27 januari 1957, de partij was opgericht. Ter gelegenheid van dit feit had in 1987 het boek Onstuimig maar geduldig moeten uitkomen, waarin PSP-leden aan het woord werden gelaten over hun ervaringen in de partij. Dit boek zou echter aan het begin van 1988 verschijnen. Om het dertigjarig bestaan te vieren waren er op 9 mei in Amsterdam enkele bijeenkomsten georganiseerd. 's Middags werd er gediscussieerd over het manifest 'Pacifisme, van idee tot strategie', dat op persoonlijke titel

was geschreven door H. Branderhorst, I. Megens en L. Thesingh. Een dissonant op het feest dat 's avonds plaatsvond was de verspreiding van pamfletten waarin de PSP-aanhang werd opgewekt zich aan te sluiten bij de nog op te richten 'Revolutionair Socialistische Partij'. De opkomst van de leden op de jubileumbijeenkomsten liet met zo'n 200 overigens wat te wensen over. Ook het gehoopte wervende effect op nieuwe leden bleef uit. Om de kosten van de festiviteiten te dekken werden door de partij tweehonderd exclusieve, door Jan Wolkers ontworpen en gesigndeerde affiches tegen het bedrag van f65,- per stuk verkocht.

socialisme-discussie

In november 1986 was door het partijcongres besloten dat de PSP zich de komende twee jaar op het socialisme zou gaan bezinnen. Op lokaal en nationaal niveau diende een discussie te worden georganiseerd over de "socialistische doelstellingen en een sociaal-ekonomisch aktieprogramma voor de korte en lange termijn" (Bevrijding, no. 1, p. 10). In 1988 moest het partijcongres zich dan weer buigen over de uitkomsten van het debat. Andere "radikaal-linkse" partijen en bewegingen werden uitgenodigd deel te nemen aan de gedachtenwisseling. In februari stelde het partijbestuur de commissie in die de socialisme-discussie moest organiseren. De commissie, die een "werkbaar socialistisch alternatief" wilde formuleren dat ook buiten de PSP weerklank zou vinden, besloot de discussie toe te spitsen op een viertal thema's: sociaal-cultureel, arbeid, macro-ekonomie en internationaal. Subgroepen dienden de discussie over deze hoofdonderwerpen voor te bereiden en uit te werken. De eerste resultaten werden in september in het SVS-Bulletin (no. 121) gepubliceerd. In het najaar kwam de discussie langzaam in de afdelingen op gang.

partijcongres

Het PSP-congres dat op 28 november in Dordrecht werd gehouden kende - in afwijking van het beeld dat deze congressen de laatste jaren te zien hadden gegeven - een tamelijk rustig verloop. Eén van de hoogtepunten vormde de verkiezing van een nieuwe partijvoorzitter. Het partijbestuur had de in 1983 tot voorzitter verkozen M. Mazeland opnieuw voor deze functie kandidaat gesteld. Door een aantal vrouwen in de PSP, die twee weken vóór het congres een bijeenkomst hadden belegd, werd Saar Boerlage naar voren geschoven. In deze voordracht werden zij gesteund door de PSP-jongeren. Men verwachtte van Boerlage dat zij de PSP weer een nieuw elan zou kunnen geven.

Boerlage, die landelijke bekendheid had gekregen met haar acties tegen de mogelijke komst van de Olympische Spelen naar Amsterdam, was in de partij een betrekkelijke nieuwkomer. Nadat zij in de jaren zestig de PSP enige tijd in de gemeenteraad van Amsterdam had vertegenwoordigd, bedankte zij in 1969 als lid. Pas in februari 1987 trad zij weer toe tot de PSP. Het congres sprak zich met een kleine meerderheid uit vóór Boerlage. De verkiezing van een in het partijwerk onervaren voorzitter vormde voor H. Branderhorst, een oudgediende die gekandideerd was voor het vice-voorzitterschap, aanleiding om zich terug te trekken.

Op het congres gloeide de discussie over de 'feminisering' van de partij even op. Vastgesteld was dat de vrouwelijke leden in allerlei functies waren ondervertegenwoordigd. Het partijbestuur kwam met voorstellen om een quoteringsregeling in te voeren die de bestuursfuncties in de PSP evenredig aan de man-vrouw-verhouding in het ledenbestand moest verdelen. Deze voorstellen werden alle door het congres weggestemd. Met het oog op de naderende Europese verkiezingen in 1989 sprak het congres zich wèl uit vóór voortzetting van de samenwerking met PPR en CPN.

Reformatorisch Politieke Federatie (RPF)

Na de jaren van interne conflicten en afsplitsing brak voor de RPF in 1987 een periode van rust en consolidatie aan. Enkele organisatorische veranderingen die in voorafgaande jaren waren voorbereid, vonden nu hun beslag. Het grootste probleem dit jaar betrof de partijfinanciën, maar ook daar werd een oplossing voor gevonden.

verkiezingen

In de campagne voor de Statenverkiezingen, die de RPF op 14 februari landelijk startte met een congres in Putten, legde zij de nadruk op de toenemende individualisering die huwelijk en gezin zou ondermijnen en criminaliteit zou bevorderen.

De partij haalde 11 zetels in de Provinciale Staten, min of meer gelijkmatig verspreid over 10 provincies. Vergeleken met de Statenverkiezingen van 1982 won de partij minder stemmen, maar een zetel meer. Deze vergelijking gaat overigens niet helemaal op, daar de RPF in 1987 slechts in Drenthe en Overijssel met een eigen lijst uitkwam en elders samenging met GPV en/of SGP; bij die samenwerking "won" de RPF in Noord-Holland en Brabant een zetel terwijl de combinatie stemmen verloor, omdat zij volgens eerder gemaakte afspraken de SGP daar zou aflossen. Opvallend is wel het verlies dat zij in de twee provincies leed waar zij zelfstandig deelnam - in Drente

raakte ze haar ene zetel kwijt, in Overijssel één van de twee zetels. Het verlies in Overijssel weet de partij zelf grotendeels aan het feit dat Flevoland daar in 1982 nog bij hoorde en nu een zelfstandige provincie was geworden. In samenwerking met de SGP wist de RPF in de nieuwe provincie een zetel te winnen, die dus het verlies in Overijssel compenseerde.

Dank zij dit aantal Statenzetels en een lijstverbinding met GPV en SGP wist de RPF haar ene zetel in de Eerste Kamer te behouden. Dr. Schuurman bleef deze zetel bekleden.

Schuurman trok in september de aandacht met zijn oratie (als bijzonder hoogleraar) voor de Landbouw Universiteit Wageningen, waarin hij de vertechnologisering van de landbouw en de daaruit voortvloeiende rooibouw op de natuur scherp hekelde. Zijn oratie werd door de partij als brochure uitgegeven (Crisis in de landbouw).

bijeenkomsten

De Federatieraad van de RPF kwam in 1987 twee keer bijeen in Putten. Op 20 juni hield het RPF Tweede Kamerlid Leerling een rede waarin hij onder andere pleitte voor "integraal rentmeesterschap" in plaats van het heersende "roofridderschap" dat het milieu dreigde te vernietigen. Daarnaast besteedde hij aandacht aan Aids en stelde een Aids-test voor bij elke opname in een ziekenhuis en bij bloedonderzoek. Tenslotte drong hij aan op nauwere samenwerking tussen RPF, GPV en SGP. De Federatieraad behandelde op deze dag ook enkele huishoudelijke problemen, met name het financieel tekort van de partij. De penningmeester schreef dit voornamelijk toe aan de leden die hun contributie te laat of helemaal niet betaalden. Om het tekort weg te werken stichtte de partij een jubileumfonds - mede naar aanleiding van haar twaalfeneenhalfjarig bestaan. Aan het eind van het jaar had dit fonds f 44.850 aan giften ontvangen, waarmee de partij haar lopende uitgaven kon dekken.

Op 21 november koos de Federatieraad een Federatiebestuur - voortaan bestaande uit 13 leden. Een groot deel van het oude bestuur werd herkozen, maar drs. H. Visser trad als voorzitter af en werd opgevolgd door J. Bouwmeester (lid van de Christelijk Gereformeerde Kerk, evenals zijn collega van de SGP, ds. Slagboom). De Federatieraad stelde tevens nieuwe statuten en reglementen vast, ontworpen door een commissie volgens een voorstel dat de raad in 1986 had besproken en goedgekeurd. De Stichting Kader- en Vormingswerk van de RPF hield op 28 november een congres in Nunspeet onder het motto "Ouderenzorg? Ons een zorg". Een honderdtal deelnemers sprak onder andere zijn zorg uit over de vervagende identiteit van christelijke bejaardenoorden. De Reformatorische Politieke Jongerenorganisatie (RPJO) hield op 28

februari haar landelijke ledenvergadering, op 26 september een landelijke afdelingencontactdag en op 31 oktober een congres over welzijn, onder de titel "Voel je je hier wel lekker?". De RPJO was volgens haar voorzitter flink gegroeid - van 150 leden eind 1985 tot 280 leden medio 1987. De Vereniging van RPF-bestuurders tenslotte congresseerde in maart en in oktober. Zij kon voor het eerst een burgemeester onder haar leden tellen: op 8 mei werd de voormalige lijsttrekker van de partij J.P.M. Rietkerk geïnstalleerd als burgemeester van Genemuiden; kort daarop zou hij bedanken als lid van de Provinciale Staten van Gelderland.

Tenslotte valt te vermelden dat de RPF in oktober een plan in de openbaarheid bracht om invalide werknemers samen met valide collega's kapitaal te lenen om kleinschalige bedrijven te stichten, die zij dan zelf zouden besturen. Een meubelmakerij in Dronten diende hierbij als model.

publikaties

Eerder dit jaar verscheen een brochure van dr. W.H. Velema, Antithese - achterhaald of actueel?, uitgegeven door het Wetenschappelijk Studiecentrum van de RPF.

Voor het Wetenschappelijk Studiecentrum was deze brochure de eerste publikatie. Na jaren van voorbereiding, gepaard met conflicten, kon het wetenschappelijk bureau nu gaan functioneren. In augustus stelde het zijn eerste medewerker (voor 3 dagen in de week) aan, mr. A. Rouvoet.

Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP)

Voor de SGP zou men 1987 een rustig jaar kunnen noemen, waarin echter enige rimpelingen veroorzaakt werden door de kwestie van het vrouwenkiesrecht. Deze kwestie was onderzocht door een commissie die in 1984 de nota In haar waarde had geschreven, waarin de vrouw de vrijheid wordt gelaten het actief kiesrecht uit te oefenen.

In januari vonden twee personele mutaties plaats: partijvoorzitter ds. D. Slagboom werd tevens hoofdredacteur van het partijorgaan De Banier, terwijl drs. J. Mulder de functie van studiesecretaris ging vervullen. Naast de coördinatie van de Studiestichting zou Mulder ook de eindredactie van het blad Zicht op zich nemen.

verkiezingen

Aan de Statenverkiezingen nam de SGP in 5 provincies zelfstandig deel, in 3 provincies samen met de RPF en in 3 met RPF en GPV; slechts in Drente stelde zij geen kandidaten. Samenwerking en lijstverbinding

werden vanuit het Hoofdbestuur in het algemeen aangemoedigd, maar soms door provinciale verenigingen afgewezen - onder andere met het argument dat met name de RPF vrouwelijke kandidaten op haar lijst had geplaatst. Vooral hierdoor gingen enkele protestants-christelijke zetels verloren. Ten opzichte van 1982 viel de SGP terug van 17 op 16 zetels; zij verloor een zetel in Zuid-Holland en moest volgens afspraak haar Noord-Hollandse zetel aan de RPF-kandidaat afstaan, terwijl zij in de met 4 zetels uitgebreide Gelderse Staten een zetel erbij kreeg. In Flevoland, dat in 1982 nog geen eigen Staten had, haalde de partij één zetel. In Noord-Brabant had de RPF al in 1983 de zetel van een SGP-lid overgenomen. Vergelijkingen tussen de Statenverkiezingen van 1982 en 1987 worden hierdoor vrij moeilijk. In de provincies waar de SGP met een eigen lijst uitkwam, kreeg zij minder stemmen dan in 1982 maar beduidend meer dan bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1986 (4,3%, respectievelijk 4,4% en 3,1%). Waarschijnlijk won zij in 1987 kiezers terug van het CDA en trok wellicht een aantal kiezers van GPV en RPF aan.

In Rotterdam werden tegelijk met de Provinciale Staten deelgemeenteraden gekozen. In eerste instantie scheen de SGP haar zetel in Kralingen op te moeten geven, maar later bleek dit op een telfout te berusten.

Voor de Eerste Kamerverkiezingen sloot de SGP een lijstverbinding met RPF en GPV, nadat besprekingen met het CDA waren mislukt. Hierdoor raakte de SGP haar tweede zetel in de Senaat kwijt en wist het GPV zijn ene zetel te behouden. Mr. G. Holdijk keerde derhalve niet in de Eerste Kamer terug, H.G. Barendrecht wel.

bijeenkomsten

Op 28 februari hield de partij haar Algemene Vergadering, zoals gebruikelijk in Utrecht. In de vacature van het in 1986 overleden hoofdbestuurslid Vlasblom werd A. de Boer gekozen; evenals wijlen Vlasblom lid van de Gereformeerde Gemeenten (synodaal). Drs. M. Burggraaf en ir. M. Houtman werden in het hoofdbestuur herkozen. Ir. van der Vlies, fractievoorzitter in de Tweede Kamer, sprak voor het eerst de partijdagrede uit, die gepubliceerd zou worden onder de titel "Welgebaande wegen". Naar aanleiding van de discussie over vrouwenkiesrecht schreef de partijvoorzitter, Slagboom,; "Ik vrees voor een onbedachtzaam voorbijgaan aan de strijd tegen het kiesrecht van de vrouw, zoals het is opgekomen uit de autonome gedachten van de mens. Ik vrees ook voor een onbedachtzaam daaruit concluderen dat een vrouw het stemmen werkelijk verboden wordt." (De Banier, nr. 6, blz.4) Deze voorzichtige uitspraken sloten aan bij de mening van de achterban: van de 212 kiesverenigingen (afdelingen) die hun mening

hadden gegeven neigde de helft naar aanvaarding van de nota In haar waarde, die vrouwen het actief kiesrecht toestond; een derde wees dit af, de rest schortte zijn oordeel op. De Algemene Vergadering nam geen formeel besluit over deze kwestie, die verder uitgewerkt zou worden door de commissie 'Stemrecht van de vrouw' ten behoeve van een nieuw beginselprogramma. Daarnaast werkte overigens een commissie aan herziening van het beginselprogramma, dat nog in 1987 gereed kwam, maar pas in 1988 behandeld zou worden.

De Algemene Vergadering stelde de ledenbijdrage op fl. 12,- (per jaar), een kleine verhoging ten opzichte van 1986. Bij de presentatie van de begroting betrachtte het Hoofdbestuur dit jaar meer openheid dan voorheen.

Het Landelijke Verband van Staatkundig Gereformeerde Gemeentebestuurders hield een congres op 10 april en één op 6 november. In april kwamen onder meer de sociale zekerheid en de Zondagswet aan de orde, in november de openbare orde.

jongeren

De jongerenorganisatie van de SGP, het Landelijk Verband van Staatkundig Gereformeerde Studieverenigingen, zette in 1987 zijn voorspoedige groei voort. Op de jaarvergadering in Gouda op 24 april werd tot enige reorganisatie besloten, waarbij bestuursleden hun taken in vier secties verdeelden en daarbij medewerking van gewone leden konden krijgen. Op de vergadering kwam ook de toelating van vrouwelijke leden aan de orde. In beginsel was dit een zaak van de plaatselijke studieverenigingen, die onder toezicht stonden van de kiesverenigingen der partij. Het Landelijk Verband besloot echter meisjes in elk geval geen afgevaardigde of bestuurslid te laten worden, omdat "Gods woord aan de vrouw geen regerende functie toebedeeld (sic)" (Ons Contact, nr. 3, blz. 27). G.R.J. van Heukelom, de 37-jarige voorzitter van het Landelijk Verband, was in maart lid van de Provinciale Staten van Zeeland geworden en trad daarom terug uit de redactie van het orgaan Ons Contact. Dank zij subsidie van WVC kon het Verband in 1987 weer een (part-time) jeugdwerkadviseur aanstellen, de heer W.H. Dekker.

Landelijke Stichting

Niet iedereen in de SGP toonde zich verheugd over de snelle groei van de jongerenorganisatie. Vooral in de behoudende Landelijke Stichting tot Handhaving van de Staatkundig Gereformeerde Beginselen heerste bezorgdheid over toetreding van meisjes en twijfels over de

beginselvastheid van de jongeren. Maar niet alleen de jongeren wekten bezorgdheid in deze kring. Het standpunt van het Hoofdbestuur inzake het uitoefenen van het kiesrecht door vrouwen stuitte hier duidelijk op tegenstand. Artikel 12 van het Beginselprogram ("Vrouwenkiesrecht echter strijdt met de roeping der vrouw.") dreigde hiermee in de ogen van de Landelijke Stichting te verworden tot "de boom van een spoorwegovergang die machteloos naar omhoog moet blijven wijzen en daardoor niemand meer beveiligd tegen de sneltrein van democratisch, algemeen kiesrecht" (In het spoor, nr. 4, blz.65). De Landelijke Stichting bleek evenmin gelukkig met de lijstverbindingen die de SGP bij de verkiezingen van Provinciale Staten en Eerste Kamer met GPV en RPF had gesloten. Op 16 mei voerde het bestuur van de Stichting een gesprek met het dagelijks bestuur van de partij, met name over de taakvervulling van de volksvertegenwoordigers der SGP. In november hield de Landelijke Stichting haar 10e jaarvergadering te Hardinxveld-Giessendam. Zij publiceerde in 1987 de brochure Het SGP-beginselprogram toegelicht, geschreven door haar voorzitter, ds. Tj. de Jong.

publikaties

De Stichting Studiecentrum van de SGP liet in september de brochure Euthanasie: Staatkundig Gereformeerde visie op een levensprobleem het licht zien, die was geschreven door een commissie van vier man, waaronder oud-senator Holdijk.

Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD)

"Dames en heren, ik ben ervan overtuigd dat met ons aller inspanning het ons zal gelukken dat wij in januari 1988 bij het 40-jarig bestaan van onze partij kunnen zeggen: 'Het gaat weer goed met de VVD'" (Vrijheid en Democratie, no. 1355, p. 5). In deze bewoordingen beëindigde voorzitter Ginjaar zijn toespraak tot de algemene vergadering van de VVD in mei. Anders dan gehoopt was in de VVD de rust in 1987 niet teruggekeerd, integendeel. In de eerste maanden van het jaar voltrok zich de afrekening met de laatste representanten van de oude partijtop. Daarnaast bleef onduidelijk wie nu als politiek leider van de VVD in aanmerking kwam. De gevolgen van de onrust bleven niet uit: het aantal leden dat in januari nog 84.617 bedroeg was in juli gezakt tot 78.338. De daarmee samenhangende daling van de financiële inkomsten werd verergerd door de afnemende offerbereidheid van de leden, waardoor de partijkas in 1987 een tekort van enkele tonnen dreigde te vertonen.

Zoutendijk

Aan het begin van 1987 begon de positie van Zoutendijk, die zich opnieuw herkiesbaar had gesteld voor de Eerste Kamer (en daarmee voor het voorzitterschap van de senaatsfractie) te wankelen. De aanval op Zoutendijk werd geopend door de voorzitter van de kamercentrale Rotterdam, ir. E.M. Storm, in het decembern timer van 1986 van Liberaal Reveil (dat enkele maanden later uitkwam). Storm klaagde het viermanschap Nijpels, Van Aardenne, Zoutendijk en Kamminga aan omdat dit niet in staat was gebleken als 'managementteam' gezag te verwerven. Hij vroeg zich hardop af of de ingezette vernieuwing van de top van de VVD "voorbij kan gaan aan de Eerste Kamerfractie". Op de voorlopige advieslijsten voor de Eerste Kamerverkiezingen die door de kamercentrales waren opgesteld stond Zoutendijk lang niet overal op de eerste plaats. Met name de Zuid-Hollandse kamercentrales, die in het zgn.'Sweelinckberaad' (genoemd naar de straat waar de Haagse afdeling is gevestigd) informeel met elkaar overlegden, hadden Zoutendijk lager geplaatst, omdat hij Nijpels zou hebben geprotegeerd. Nadat in februari de voordrachten van de kamercentrales in elkaar waren geschoven, stond ir. D. Luteijn op de advieslijst aan het hoofdbestuur als eerste genomineerd, gevolgd door Zoutendijk. Deze degradatie werd enkele dagen later weer door het hoofdbestuur in zijn voorstel aan de kandidaatsstellingsraad, die de definitieve lijst moest vaststellen, ongedaan gemaakt. Aan het begin van de vergadering van de kandidaatsstellingsraad op 21 maart in Scheveningen verklaarde Zoutendijk echter zich terug te trekken omdat hij in onvoldoende mate het vertrouwen van de partij zou genieten. Zijn besluit stond al enige tijd vast maar was niet eerder openbaar gemaakt, uit vrees de campagne voor de Statenverkiezingen te zullen verstoren. Met Zoutendijk verdween de laatste vertegenwoordiger van de oude partijtop.

De kandidatuur van Kamminga, die door sommige kamercentrales in het geheel niet was gekandideerd maar door het hoofdbestuur nog op een twaalfde, net verkiesbare plaats was gezet, ging eveneens niet door. De oud-partijvoorzitter, die in november 1986 nog een zeer hartelijk afscheid van de partij had gekregen, bedankte voor de eer toen zijn plaats werd bedreigd door mevrouw Vonhoff-Luijendijk. In november werd Kamminga tot voorzitter van het Koninklijk Nederlands Ondernemersverbond gekozen. Niemand van de 'bende van vier', zoals Nijpels, Van Aardenne, Kamminga en Zoutendijk door tegenstanders geringschattend werden aangeduid, maakte in de zomer van 1987 nog deel uit van de partijtop. Over de wijze waarop dit was gebeurd was niet iedereen het eens. "Zelfs in de Sovjet-Unie gaan ze nog beter met hun leiders om", aldus een partijlid in de Volkskrant.

verkiezingen

De verkiezingen voor de Provinciale Staten op 18 maart stonden voor de VVD in het licht van de verkiezingen voor de Eerste Kamer. In dreigende kleuren werd het beeld geschetst van een linkse meerderheid in de senaat die zodoende de wetgeving van het kabinet-Lubbers zou kunnen ontregelen. De VVD mikte op anderhalf miljoen kiezers, een aantal dat zij ook bij de historische Statenverkiezingen van 1982 (toen zij even de tweede partij van Nederland was, vòdr de PvdA) en bij de tegenvallende Kamerverkiezingen van 1986 had behaald. Tot haar grote teleurstelling verwierf zij 400.000 stemmen minder dan gehoopt. Van de 157 statenzetels moest de VVD er 45 inleveren. Ook ten opzichte van de laatste Kamerverkiezingen boekte de VVD verlies. De verkiezingsnederlaag werd door Ginjaar geweten aan de "schermutselingen binnen de partij".

In Drente werd met voorkeursstemmen Dineke Uildriks gekozen, een zittend Statenlid dat door de Drentse VVD op een onverkiesbare plaats was gezet. Aan het eind van het jaar zou zij in opspraak komen door op eigen houtje aan een noordelijk theatergezelschap te vragen het omstreden stuk van Fassbinder, 'Het vuil, de stad en de dood' op te voeren. Deze solo-actie werd haar door de VVD-fractie niet in dank afgenomen.

Bij de verkiezingen van de Eerste Kamer wist de coalitie van CDA en VVD de meerderheid op het nippertje te handhaven. Toch was er voor de VVD weinig reden tot juichen. Niet alleen verloor de partij vier zetels, daarnaast leidden de verkiezingen weer tot interne verdeeldheid. Door een voorkeursactie van de Groninger Statenfractie werd mev. L. Vonhoff-Luijendijk verkozen, ten koste van de zuidelijke favoriet drs. F.M. Feij, die ondervoorzitter van de senaat was. Voorzitter van de Eerste Kamerfractie werd ir. D. Luteijn, in het dagelijks leven onder meer agrariër in Zeeland en lid van de Raad van Beheer van de Rabobank.

Geertsema

Na de Eerste Kamerverkiezingen nam mr. W.J. Geertsema afscheid van de actieve politiek. Hij was onder meer burgemeester van Wassenaar en Commissaris der Koningin in Gelderland geweest. Van 1959 tot 1971 was hij lid van de Tweede Kamer (waarvan enkele jaren als voorzitter van de VVD-fractie). In het kabinet-Biesheuvel was hij minister van Binnenlandse Zaken. De laatste jaren had hij voor de VVD zitting in de senaat. Enkele maanden voor zijn vertrek kwam Geertsema nog in het nieuws door zijn open brief aan het evangelistenechtpaar Goeree. In een brochure hadden de Goeree's geschreven dat de ziekte Aids moest

worden gezien als een straf van God voor de homoseksuelen. In zijn reactie liet Geertsema het echtpaar weten "van ganser harte" te hopen "dat u beiden binnenkort met Aids besmet zult worden, opdat u aan den lijve zult ondervinden de wijsheid niet in pacht te hebben". In juni werd de zaak in der minne geschikt, overigens zonder dat Geertsema op zijn verwensing terug kwam.

politiek leiderschap

In 1986 had de VVD gekozen voor een tweehoofdig leiderschap. Met een knipooeg naar Nijpels 'strategisch monisme' werd deze constructie door Voorhoeve 'strategisch duolisme' genoemd. Voorhoeve zou als 'teamleider' van de VVD-Tweede Kamerfractie fungeren en vice-premier De Korte als de leider van van de liberale bewindslieden. Mede door het 'Hirohito-incident' (zie het Jaarboek 1986, p. 59) moest De Korte spoedig aan Voorhoeve terrein prijs geven. In 1987 kwam de balans tussen beide VVD-voorzitters geleidelijk aan in het voordeel van Voorhoeve. Steeds meer werd hij in de pers als de politiek leider van de VVD aangewezen. Ook minister Smit-Kroes was dit niet ontgaan. In een interview in maart in het Eindhovens Dagblad stelde zij onomwonden dat er bij haar geen twijfel meer over het leiderschap bestond. "Er zijn geen twee leiders. Ik stel vast dat Joris Voorhoeve een prima vent is. Die redt het. Die gaat straks de partij trekken". De betrokkenen zelf onthielden zich echter van dit soort uitspraken. Op de achtergrond bleef binnen de VVD de gedachte aan Wiegels levend, alle vernieuwingen in de partijtop ten spijt. Toen in november bekend werd dat het 'Friese orakel' bij het veertigjarig bestaan van de partij in januari 1988 de hoofdrede zou gaan uitspreken, laaiden de geruchten over een mogelijke come-back weer op. Vragen over een eventuele terugkeer naar Den Haag werden door Wiegels stevast ontwijkend beantwoord.

Voorhoeve

Aan de vooravond van de Statenverkiezingen zorgde de fractievoorzitter van de VVD in de Tweede Kamer, Voorhoeve, voor enige opschudding. Op 16 maart, tijdens de slotmanifestatie van de verkiezingscampagne in het Brabantse Haaren, brak hij een lans voor een vernieuwende, "sociaal-liberale" VVD die meer behoorde te zijn dan "alleen maar een anti-socialistische partij". In plaats van zich door "grote broer CDA" naar rechts te laten drukken, diende de VVD haar eigen weg te gaan "naar het politieke midden" en moest zij "een ondogmatische, brede liberale volkspartij worden". Op korte termijn zou de VVD zich evenwel niet los moeten maken van het CDA. Hier en daar werd in de pers de

rede van Voorhoeve (door de Volkskrant spottend 'rooie Joris' genoemd) uitgelegd als een teken dat hij, en niet De Korte, de politiek leider van de VVD zou zijn. De leiders van het CDA, de PvdA en D66 reageerden uiteenlopend op Voorhoeves betoog. Lubbers verwelkomde zijn opzet; hij meende dat de VVD zo in de richting van het CDA zou opschuiven. Kok stelde zich afwachtend op. Eerst wilde hij zien wat van de voornemens van de VVD in de praktijk terecht zou komen. Van Mierlo reageerde vinniger, alsof hij eventuele concurrentie vreesde. De uitspraken van Voorhoeve aan de vooravond van de Statenverkiezingen noemde hij "buitengewoon halfslachtig en misleidend". In de VVD oogstte Voorhoeve van verschillende zijden bijval. De directeur van de Teldersstichting, dr. K. Groenveld, zei voor de AVRO-radio dat conservatieve VVD-ers die zich niet in de middenkoers zouden kunnen vinden hun heil maar elders moesten zoeken. Commissaris der Koningin in Groningen Vonhoff zag al in 1990 serieus overleg tussen VVD en PvdA in het verschiet liggen. Ook de Kamerfractie reageerde instemmend. De veelvuldige bespiegelingen van Kamerleden over een mogelijke coalitie met de PvdA ging Voorhoeve, die zelf de aanleiding had gegeven, niettemin te ver. Eind maart verbood hij in een interne notitie, waarin hij zijn Haarensse rede nader uitwerkte, tot de eerstvolgende Kamerverkiezingen verdere openlijke speculaties over samenwerking "met enig andere partij dan het CDA". Naar aanleiding van het uitlekken van de vertrouwelijke nota werd de fractiediscipline aangehaald: afgesproken werd dat de leden aan derden geen vertrouwelijke mededelingen meer zouden doen.

algemene vergadering

Op 15 en 16 mei hield de VVD haar 40ste jaarlijkse algemene vergadering. In Leeuwarden werd de leden na alles wat zich in de partij had voorgedaan, de gelegenheid gegeven stoom af te blazen. De hoeveelheid tijd die op de agenda was uitgetrokken voor de bespreking van het beleid van het hoofdbestuur was te elfder ure nog uitgebreid. In hun toespraken namen Voorhoeve en partijvoorzitter Ginjaar het voortouw. "We zijn gedeprimeerd en in verwarring", aldus Voorhoeve, die verder constateerde dat het in de partijcultuur soms aan "idealisme en zorgvuldigheid" had ontbroken. Ginjaar, die in de eerste maanden zijn oor in de partij te luister had gelegd, ging in op de feilen van de partijorganisatie. De communicatie tussen top en basis had verstoppingen gekend. De wijze van kandidaatstelling voor onder meer de Kamerfracties leidde in de praktijk steeds weer tot "problemen, ergernis en frustratie". Oplossingen hiervoor werden verwacht van de ingestelde Reglementen Evaluatie Commissie. Het hoofdbestuur moest in de toekomst meer als partijbestuur gaan functioneren en het imago

slechts een stel regionale vertegenwoordigers te zijn, dienen kwijt te raken. In een verkleind en daardoor efficiënter dagelijks bestuur zouden volgens Ginjaar "generalisten met grote bestuurlijke ervaring" behoren plaats te nemen. De plaats van de partijraad in de VVD moest doorgelicht worden. Over de organisatorische problemen stelde Ginjaar voorstellen van het hoofdbestuur in het vooruitzicht.

Na de redes van de voormannen werd er - afgezien van een tirade van de afgevaardigde van de ondercentrale Ommen - door de vergadering weinig gebruik gemaakt van de gelegenheid om het beleid van het hoofdbestuur aan een kritisch oordeel te onderwerpen. Met instemming werd het door Ginjaar voorgeschreven recept begroet om de VVD uit de malaise te halen: een streep onder de fouten uit het verleden en bezinning op de toekomst in de vorm van een 'Liberaal Bestek 1990'. In dit beleidsprogram dienden vanuit de liberale optiek antwoorden op brandende maatschappelijke problemen te worden geformuleerd. Het Bestek zal - nadat de partij er zich in 1988 over heeft uitgesproken - als basis fungeren voor het verkiezingsprogram in 1990. Mr. A. Geurtsen werd in juli voorzitter van de commissie die het stuk moest opstellen, nadat Wiegel daarvoor had bedankt. Verder namen in de commissie, die geheel onafhankelijk van het hoofdbestuur zou te werk zou gaan, onder meer de hoogleraren Rosenthal en Burkens en de burgemeesters Vos van Utrecht en Van Leeuwen van Capelle aan de IJssel zitting.

partijorganisatie

In de zomermaanden besteedde het partijbestuur - zoals door Ginjaar op de algemene vergadering was aangekondigd - veel aandacht aan de partijorganisatie. Over de geformuleerde adviezen en wijzigingsvoorstellen kon de partij zich in 1988 uitspreken. In juni werd de Commissie ad hoc Functioneren Partijraad ingesteld. Onder voorzitterschap van ing. M. de Bruijne, Commissaris der Koningin in Gelderland, diende de commissie advies uit te brengen over de samenstelling van de partijraad en over de vraag of dit gremium adviserend dan wel besluitvormend alsmede open dan wel besloten behoorde te zijn. In augustus bracht de in juni 1986 ingestelde Reglementen Evaluatie Commissie verslag uit van het onderzoek naar de praktische werking van de kandidaatsstellingsprocedure. Eveneens in augustus kwam partijvoorzitter Ginjaar met zijn nota 'Functie en Structuur', het resultaat van zijn toernee langs de kamercentrales. In het rapport werd een ingrijpende hervorming van het bestuur van de VVD bepleit, die vooral ten koste zou gaan van de invloed van de kamercentrales. De omvang van het hoofdbestuur, waarin tot nu toe alle 19 kamercentrales vertegenwoordigd waren, moest worden teruggebracht van zo'n 30 leden tot hooguit 13 "generalisten". Met de dagelijkse gang

van zaken zou een klein "presidium" worden belast. Een "Commissie van Overleg", waarin hoofdbestuur en kamercentralevoorzitters elkaar regelmatig ontmoeten, behoorde in een goede communicatie tussen partijtop en achterban te voorzien. Ook over deze voorstellen kon de achterban zich in 1988 buigen.

bijeenkomsten

Op 23 januari werd in de vergaderzaal van de Eerste Kamer het symposium 'Democratie: scheiding der machten?' gehouden. Het symposium, georganiseerd door de Haya van Somerenstichting en de Prof. mr. B.M. Teldersstichting, was geen partijbijeenkomst in strikte zin. Deskundigen en politici discussieerden over de vraag hoe de verhouding tussen regering en parlement er uit moest zien. In zijn bijdrage koos Voorhoeve voor een middenweg tussen monisme en dualisme. Hij bepleitte een "gecoördineerd dualisme", dat binnen het kader van de in het regeerakkoord gemaakte afspraken zowel aan de regering als aan de Kamer speelruimte moest toestaan. Hiermee leek hij enige afstand te nemen van het door Nijpels voorgestane "strategisch monisme". Daarnaast bekritiseerde Voorhoeve de wijze waarop tijdens kabinetsformaties "in ijlt tempo" kandidaats-bewindslieden worden voorgesteld.

Op 19 september kwam de partijraad van de VVD bijeen om de Troonrede en de Miljoenennota te bespreken. In een besloten zitting op 28 november boog de partijraad zich over het rapport van de Reglementen Evaluatie Commissie.

FPö

Het lidmaatschap van de Liberale Internationale van de Freiheitliche Partei Oesterreich (FPö), in 1986 door partijsecretaris Van den Berg betiteld als een "fascistoïde" partij, bleef de VVD ook dit jaar bezig houden. De Nederlandse liberalen waren van mening dat de FPö niet in dit internationale gezelschap thuishoorde. Op een bijeenkomst van de Liberale Internationale in februari zag de VVD echter af van de indiening van een voorstel om de FPö uit de organisatie te stoten, omdat de benodigde tweederde meerderheid hiervoor zou ontbreken. Uit protest tegen deze handelwijze stapte de internationaal secretaris van de VVD, A.M. Struick van Bemmelen, in april op. Hij was van mening dat de VVD haar activiteiten in de Liberale Internationale moest opschorten zolang de FPö lid bleef. "Terecht willen wij in Nederland geen contacten met de Centruumpartij en de Nederlandse Volksunie. Maar Janmaat en Glimmerveen zijn lieverdjes vergeleken bij onze Oostenrijkse collega's" (Trouw, 18 mei 1987), aldus de scheidende

secretaris. Op een vergadering in juli poogde de VVD daadwerkelijk een uitzettingsprocedure tegen de FPÖ in werking te stellen. Het voorstel werd echter verworpen. Voor Ginjaar was nu de maat vol: in een persoonlijke reactie deelde hij mee, dat de VVD nu maar zelf uit de Liberale Internationale moest stappen. Het hoofdbestuur ging evenwel minder ver dan zijn voorzitter: er moest in de Liberale Internationale getracht worden "bestuurlijke waarborgen te verkrijgen...om een uittreden van de VVD uit de LI tegen te gaan".